

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 4 1989. PRIS 40 KR

FÖRR OCH NU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 4/89:

Mats Miljand. Ledare – Från årtiotal till nitiotial!	4
Gudmund Ármann Sigurjónsson. Bilder från Akureyri	6
Jan Lindahl. Chydemius program	13
Emil Zbinden – en schweizisk grafiker	30
Kent Begler. Staffan Glassel in memoriam	43
Eske K. Mathiesen Den danske grafikern Aksel Jørgensen	46
Margareta Zetterström Ensamheten är som döden – recension	57
Bokanmälningar	61

Omslag: Emil Zbinden

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Föreningens styrelse: Tomy Gustavsson (ordf. och ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Ulla-Britt Antman, Kent Begler (suppl.), Kersti Berggren, Jan-Olof Erlandsson (suppl.), Jonas Hansbo, Gunilla Karlsson, Gun Kessle, Per-Olov Käll (suppl.), Anette Sandström, Per Arne Skansen, Margareta Zetterström, Håkan Ågren.

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83, Tomy Gustavsson 08-761 15 25 eller Mats Miljand (recensionsavd.) 018-21 07 41 (säkrast efter kl 20.00).

Förr och Nu, Box 9001, 126 09 Hägersten

Årsprenumeration (4 nr) 150:- – Stödprenumeration 250:- eller mer.

Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262

ISSN 0345-3162

Från åttiotal till nittiotal!

1980 drog den ädle riddaren **Mats Gellerfelt** ut i strid för den stora, tidlösa konsten med en artikel i tidskriften *Jacobs Siege* (nr 1-2/80) om den svenska litteraturkritikens eländiga utveckling under sjuttioalet. Den var förutsägbar, teorilös, okunnig om romankonstens framsteg ute i världen. Den förstod inte formens betydelse för konstens utveckling, recensenterna såg inte litteraturen som konst och språk utan som budskap. Litteraturkritiken uppvisade, kort sagt, tydliga symptom på djupt förfall.

Botemedlet var krafttag av kritikerna. De skulle ha en bättre internationell orientering, stimulera utveckling och förnyelse av romanens former, intressera sig för språket som instrument och mål etc. Konsten skulle kämpa mot världens ondska genom att vara just konst. Den skulle inte — kunde inte! — förmedla budskap; den var själv budskapet. Den bar utopin inom sig och dess enda funktion var att vara konst och kritikerna skulle stödja den konst som bröt mot läsarnas förväntningar, medverka till att skapa ett språkligt och visionärt mysterium.

80-talets tendens var spikad och riddaren hade visat att han förtjänade sina sporrar och fick som sin belöning för tapperhet i fält den ärorika positionen som estetisk muckraker på Svenska Dagbladets kultursida. Hade det stannat därvid kunde det ha gjort detsamma och varit glömt och förlåtet vid det här laget. Men budskapet återkom och varierades av andra på det mest tröttsamma sätt under åren som följde i litterära magasin som BLM, åttiotal med flera och effekten uteblev inte: Den livskraftiga realistiska litteraturen, som haft en betydande renässans under de föregående ett och ett halvt decennier, gömdes undan på förlagen och snart vandrade en strid ström av anemisk litteratur ut på bokhandelsdiskarna under höjt om språkarbete, dekonstruktion, intertextualitet, estetikens primat; annat sådant att förtiga. Och de unga tog intryck och de manuskript som sedan anlände till förlagen tycktes bekräfta det man hoppats: Den realistiska litteraturen var död!

Mot slutet av detta 80-tal började emellertid lustiga saker inträffa. De som erövrat kultursidor, förlagskontrakt och stipendiemedel började upptäcka att något saknades dem mitt i framgången: De hade varken en läsekrets eller ämnen att skriva om — vilket i och för sig var en prestation under det otroligt händelserika årtiondet! De hade vunnit allt men värdet av vinsten var devalverad.

Den själsfina esteten i Svenska Dagbladet började då framträda alltmå rabulistiskt, till och med som folktribun i Folket i Bild/Kulturfront, och BLM-redaktören **Ola Larsmo** började tala om att en ny tid kräver ett nytt sätt att berätta och i november -89, dvs. i elfte timmen, proklamerade han vid en litteraturdebatt i Uppsala:

— Berättelsen kommer alltid in bakvägen.

När jag skriver detta är det tre veckor sedan Berlommuren föll och igår talade Vaclav Havel och Alexander Dubcek i Prag inför en halv miljon människor. Måhända kan det hjälpa de intellektuella att återupptäcka världen — borta och hemma.

Mats Miljand

Ill: Emil Zbinden

Guðmundur Ármann Sigurjónsson

Den isländske konstnären Guðmundur Ármann Sigurjónsson, född 1944, berättar om sin stad, Akureyri, och presenterar sex bilder därifrån.

Akureyri är en stad med ungefär 14 tusen invånare. Den ligger vid fjorden Olafsfjörður på Island nordkust, tio mil söder om polcirkeln.

Många isländska städer har sin huvudnäring från fisket. Akureyri däremot har gott om industrier, t ex varv, ull- och skinnberedning, konserv- och fiskfabriker. Dessutom är staden centrum för Islands kooperativa rörelse.

Vid mitten av 1500-talet nämns Akureyri som handelsstad eller "Akkeröen eller Öefjörds Handelssted". Det var tyska, engelska och danska handelsmän som kom om våren med sina skepp fyllda av varor och som återvände hem om hösten. Det är först 1760 som någon hade fast bostad på Akureyri, och det första riktiga bostadshuset restes 1777. Det äldsta bevarade huset, "Laxdalshus", byggdes 1795. Det var danska handelsmän som byggde husen, och Akureyri kallades "den danske byen".

På den tiden var det fint att prata danska, så det gjorde islänningarna i Akureyri, speciellt på söndagarna.

Tyvärr finns inte så många av de vackra trähusen kvar i våra dagar. Det beror på att många stora bränder har drabbat staden: först 1901, sedan 1903, 1912 två gånger, 1929, 1938, 1955 och 1961.

Akureyri har också kallats "Skaldabyen", eftersom två av våra största diktare har bott här: Mattias Jochumson 1835–1920 och David Stefansson 1895–1964. Även nu för tiden bor här många skaldar och konstnärer. Vi har teaterverksamhet, musikskola, konstskola och universitet, förutom vanlig ungdomsskola och gymnasium.

Samkommuhusid
"Stora huset i mitten är teaterhuset i Akureyri. Det byggdes 1906. Till vänster därom syns det äldsta skolhuset, byggt 1900. Nuförtiden har några bildkonstnärer sina ateljéer i huset."

"Gamla verslunin" Eysla
"Detta stora trähus byggdes 1902. Ända fram till 1960 drevs där 'Verslunin Eyjafjörður', dvs Eyjafjörðs handel."

DUKLISTA 90/100 E/P
GAMLA VERSLUNIN "EYSLA"
HAFNARSTRÆTI 77-79

Hafnarstræti 77-79
"De två främsta husen är vanliga bostadshus. Bakom syns kyrkan, och till höger om den ett trähus med ett vackert träd framför. Där bodde Mattias Jóhannsson, en av våra mest älskade skaldar."

DUKLISTA 90/100 E/P
HAFNARSTRÆTI 77-79
GAMLA VERSLUNIN "EYSLA"

Smidjan
 "Huset närmast är Akureyris äldsta varv, numera restaurang. Det vita huset till höger är affären 'HAMBORG'. Förr var det populärt att ge affärer namn efter större europeiska städer. 1902 kom 'BERLIN', därefter 'HAMBORG', 'GLASKOW' och 'EDINBORO'."

Hafnarstræti 88-90
 "Baksidan av några hus som står vid Hafnarstræti. I bakgrunden kyrkan och till vänster om den ett av många skolhus i Akureyri."

Chydenius program

av Jan Lindahl

Den finländske prästmannen Anders Chydenius, 1729-1803, var en av den svenska frihetstidens mest märkliga och storslagna personligheter. Han var den drivande kraften bakom såväl tryckfrihetsförordningen år 1766 som Sveriges första religionsfrihetslag från 1781. Tillika var han vetenskapsmannen som ägnade sig åt nationalekonomi, spred kunskap om smittkopornas bekämpande, men också "dikade kärr, satte potatis, bildade bolag med bönderna".

Jan Lindahl berättar i denna artikel om Chydenius och dennes banbrytande insatser för upplysningens ideer.

I början av 1760-talet satt en fattig kapellan i Österbotten och smidde på de vapen, som skulle vinna borgerskapets frigörelse. Vapnen var medel att krossa de feodala resterna i frihetstidens Sverige, teorier av jämn till att hamra ut ett helt nytt samhälle. Ett samhälle, vars skönt blommande doft med sakta väder steg upp ur hans hemliga skrifter. Smidesmästaren själv, Anders Chydenius, kunde verkligen hantera en klubb. Så, som folket hanterat den mot herrarna i brytningen mellan 1500- och 1600-tal. Men klubban i hans hand var en penna. Ett stilla raspande hördes under talgljusbelysta nätter. I gryningen tändes eldar, som kom traktens nyväckta köpstadsmän att ryssa av välbehag. *Från mörket stiga vi mot ljuset, från intet allt vi vilja bli, må de ha tänkt. Men svenska överklasspatrasket frustade och fnös, fasade och frös. "Den fanatiska stormaren" Chydenius, senare prost och kyrkoherde, riksdagsman, föddes 1729 och dog 1803.*

Österbotten, Pohjanmaa, förknippas väl med 1900-talets reaktionära Lapporörelse men också med allmogens frisinne: Klubben bekräftade 1596, Finlands största bondeuppror, grundläggande djärvt. Anders Chydenius bror Jacob förklarar folksjälvillit: "Uti Gamla Carleby socken finnas inga kungsgårdar eller säterier." Innebörderna är helt enkelt att Österbotten, som Dalarna, i stort saknade överklass, men landskapet drogs med sin politiska och kulturella

Strandgatan ligger ute på en udde som *Glera* - Glasälven - har skapat under många tusen år.

Porträtt av Chydenius

överhet. Resningen visade sig tydligt 1808-09 när Ryssland besatte Finland: Österbottens bönder lyckades med mod och initiativrikedom befria större delen av landskapet.

1738-39 bildas Sveriges första egentliga partier. En nationaldum, yverboren falang i riksdagen, hattarna, börjar agitera mot den försiktiga regeringens "nattnösepolitik". De önskade "ett modigt upp-

slutande på Frankrikes sida." Den dåliga saken fick det goda med sig, att riksdagen nu tillsatte regering. 1741 förklarar Sverige Ryssland krig, men kapitulerar året därpå. Ryska kejsarinnan kräver att Adolf Fredrik av Holstein-Gottorp ska väljas till tronföljare och de tre "högre" stånden anpassar sig. Men bondeståndet föredrar kronprins Fredrik av Danmark. Och de understöddes av bondemenigheten. En

upprorisk bondehär från Dalarna tågar till Stockholm för att förhindra, att ryssarna skall besluta om Sveriges tronföljare. De krävde vidare att man skulle "utrensa ogräs" i regeringen och "att en kommission inom åtta dagar skulle döma dem, som vid 1738 och 1740 års riksdagar förberett kriget." Dessutom önskade de friare handel och borttagande av tullarna. Dåligt beväpnade som de var, också i tanken, agerade dalkarlarna avvaktande i stället för att slå till, varför Älvsborgsregementet besegrade bönderna. Riksdagsman Skin- nar Per Andersson och andra ledare avrättades, och herrarnas hämnd blev grym.

1748 drabbades Fredrik I av slaganfall, varvid den kungliga namnstämpeln börjar användas, och 1756 meddelar ständerna att xylografens finurliga instrument *finge* begagnas då konungen vägrat underskriva rådets beslut.

Genom kampen inom stånden mot privilegierade blev nu ständerna mera representativa än förut. En sorts medelklass dominerade de ofrälse. Ett nytt politiskt parti såg dagen, det yngre mösspartiet, dit Chydenius lutade. Partikampen rasade om adelsprivilegiernas vara eller icke vara, krav på likhet inför lagen, beföringsgång och jordens lika rättigheter. 1765 vinner partiet majoritet i riksdagen på ett program för fred, sparsamhet, reduktion och större kommersiell och andlig frihet.

1700-talets framsteg inom jordbruket, som i politisk kamp och praktik drivits fram av bönderna, gav plats för ett växande borgerskap. Adelsväldet hade brutits, utom kanske i Södermanland och Skåne, där efterblivenheten kvarstod.

Tillbaks till Österbotten. Under 1700-talet utvecklades alltså hastigt ett produktivt borgerskap till följd av jordbrukets och hantverkets förkovran samt en stark be-

folkningsökning. Tjärhantering och skeppsbyggeri var de stora näringarna. Handeln hänvisades till de österbotniska kuststäderna, vilka tvingas segla på Stockholm, men stapeltvångets lossande 1765 öppnar handelsvägarna. Den frihetstida merkantilismen undertryckte de finska manufakturerarna, och det botniska handelskvånget gynnade Stockholm på Finlands bekostnad. Detta borgerskap delar därför allmogens frisinne.

Finska kustens borgerskap – liksom andra – krävde och sökte upplysning som redskap mot de gamla hämmande krafterna, kvarbliven feodal adel och byråkrati. Chydenius sorterade under upplysningen, vilket inte blott betydde förmuftigt resonerande, utan praktik. I sitt eget jordbruk följde han nya rön och lyckades i fåraveln därigenom "med den framgång att mitt kläde, tillverkat av denna avel, i lenhet tävlar med våra finaste svenska kläden." Handikade kärr, satte potatis, bildade bolag med bönderna.

År 1761 lanserade han koppypningen i Österbotten, denna enkelt geniala metod för att förhindra smittkoppor, en metod som spreds i Europa av Voltaire. (Dennes elfte filosofiska brev: *Om koppornas ympning*, utgavs på svenska i Stockholm 1745.) Som allt nytt mötte knepet fördömen, saken "ansågs för ett ingrepp i vår Herres styrelse", klagar Chydenius. Det krävdes kolossala övertalningar, men när kopporna hemsökt två gårdar i Nederwetil där ingen ympning tilläts och tre barn av åtta dog och ett fick armarna förstörda, stoppades försmädarna och annat ljud kom i skällan. Chydenius drev den här frågan som en av de första i Sverige. Hans skrift *Tänkar om koppypningen* släpptes visserligen ut först efter hans död, men han spred sin propaganda i vidare kretsar

genom *Finska Hushållnings-Sällskapets* handlingar.

Chydenius studerade fysik och svärmarde för vetenskapen, men försvarade religionen som ett "stort band att förena ett samhälle och ett medel, som leder till dess lemmars och det helas lyckalighet; ack, att den satsen vore mera trodd än omtalad i vår tid, då en Voltaire (vårt teatraliska tidevarvs orakel) spelat den roll att varken religion eller samvete, än mindre kristendom, behövdes därtill." "Jag koxade litet i vart," säger han om sin ungdoms studier. Utom filosofi roade honom matematik, i synnerhet geometri, astronomi, mätmetoder, mekanik och litet algebra. I Uppsala studerade han kemi.

I ett brev på gamla dagar hyllar han upplysningsmannen Rosenstein, som "vägat tala sanningens språk just i en tid, då begreppen om upplysnings nyttan för samhällets bestånd genom irrbloss och självsvald över hela Europa blivit för mycket sviktande." I samma brev prisar han franska revolutionen som resten av frihets fana men risar den då fransmännen blandar blod och upplysning, vilket fick hans övertygelse att gunga. Emellertid är tidningarna sig lika, "avisorna beskriva för oss ofta anarkin såsom i sin höjd, men man ser av deras tapperhet, stora anstalter och otroliga ihärdighet att där måste vara någon aktiv styrelse."

II

Den som till äventyrs är bekant med Chydenius, känner honom främst som liberal nationalekonom. Glöm ordet liberals nuvarande betydelse. Han uppenbarade sig som politiker på lantdagen i Gamla Karleby 1763, där han uppläste sin första större ekonomiska skrift: *Vederläggning af de skäl, hvarmed man söker bestrida Öster-*

och Vesterbotniska samt Vesternorrändska städerna fri seglation. Alltså blev han senare vald som fullmäktig för Österbotens kapellanner till riksdagen 1765. I en liten självbiografi skriver Chydenius: "Alltid hatade av ett onaturligt tvång i närings, som lägger band på människans flit och hämmar idogheten, försvarade han med nit och värma en rättskaffens näringsfrihet, och ådrog sig därför genom sina skrifter, såväl många bittra kritiker, så som också verkliga ledsamheter och förföljelser." Nationalekonomin låg i stöpsleven.

"Praktiskt folk, som tror att de står fullständigt fria från alla intellektuella påverkningar, är vanligen slavar under någons hädangången nationalekonom", påpekade Keynes, själv också en sådan. Tidens förhärskande och härskande klass' ekonomiska teorikallas merkantilism. Men merkantilismen hade dubbel karaktär: sin rot har den i den europeiska nationsbildningen och borgerskapets verkliga framträdande på den historiska scenen, ett feodalt fodral runt ett kapitalistiskt urverk. Den utgick från kapitalets första form, av handelskapital. Merkantilismen ivrade för storexport och liten import, knapp försörjning och höga priser på den inhemska marknaden. Hos oss lovsjöng härskarna en praktisk ekonomi och alla omöjliga och nyttiga uppfindingar, men reglerade av hjärtans lust och band därigenom krafterna till ett stillastående. Dess viktigaste kännetecken var statliga monopol och regleringar av manufaktur och handel. Mängden guld, och övriga ädla metaller i ett lands kassakistor markerade dess välstånd. Kritikerna framhöll i stället mängden konsumtionsvaror framför guld, och produktionen, inte handeln som välståndets grund. Regeringars inblandning i de ekonomiska frågorna störde blott en na-

turlig intresseharmoni. Landets välfärd uppnåddes bäst med fri ekonomisk konkurrens mellan medborgarna, vilket även skulle pressa priserna.

Genom sitt arbete *Nationernas välstånd* blev Adam Smith den förste store nationalekonomen. Innan han 1764 reste till Frankrike, hade han föreläst i Glasgow om ekonomi, debatterat i De utvaldas sällskap i Edinburgh och ständigt resonerat med sina vänner. I Frankrike råkte han grundaren av den fysiokratiska skolan, Quesnay, som i strid med merkantilismen framhöll produktionen som rikedomens källa. De fysiokratiska idéernas kärna rymde framsteg i förhållande till merkantilismens men de framhävde jorden och inte arbetet som grund för välstånd. Lätt karikerat var det således inte bönderna utan jorden som arbetade. Och hantverkarnas eller arbetarnas insatser, var för dem blott ett kretande på produkter som redan naturen frambringat. Samtidigt som Smith och Quesnay enades i mycket, kunde inte Smith, skotte och uppväxt i Kirkcaldy och Glasgow, där han sett hur rikedom överallt skapades i verkstäder och fabriker, begripa fysiokraterna. I tolv år efter frankrikes resan arbetade han på sitt stora verk: *Arbetsdelning sätter fart på produktionen och arbete är källan till välstånd!* Det här var nya teorier som passade det unga, strävsamma borgerskapet.

Smith var skotte, sade jag. Det är av betydelse för hans teori. En annan kommer sig av hans upplysningspassion (i Frankrike försummade han inte att träffa Voltaire). Skottland var på samma sätt som Finland en styvmoderligt behandlad trakt; tryckt av en härskande klass och en härskande landsända. Oppositionen vässades därför i Skottland och Finland.

Aristokraterna föraktade arbetet. Dide-

rot beskrev i sin *Encyklopedi* överklassen som "de högfärdiga pratmakarna och onyttiga 'kontemplativa' varelserna i städerna och de okunniga och sysslolösa tyrannerna på landsbygden." Storbritannien och Sverige flaggade nu huvudsakligen borgerligt, men Frankrike levde feodalt. Ändå tror jag att Diderots citat utmålar något av Smiths och Chydenius huvudfiender. Århundradets stora andar hyllade i stället för dessa parasiter bonden, arbetaren och hantverkaren, den produktive borgaren, vetenskapsmannen och krigkern.

På 1760-talet publicerade Chydenius sina viktigaste ekonomiska inlägg. Med andan i halsen berättade en överstelöjtnant Gyllensvan att de lästes och dividerades "på både källare och kaffehus." Det gick visserligen an att, undersirliga bugningar, kritisera den förda ekonomiska politiken, men blott bland förståsigpåarna. Friherren von Essen förklarade att det inte passade att gå "till allmänheten eller menigheten, med mindre han dymedelst hade velat ställa sig på de missnöjdas sida." Självsäger Chydenius om sin *Den nationale winsten*, hans glansnummer, att "den är helt liten, på det att man må kunna bära den i fickan."

Den nationale winsten hedrades med en nyutgåva på 200-årsdagen av Chydenius' födelse. Det var den värd. Här fastslås inte detaljerna men principerna. Det Petander skriver i sin inledning efter att ha berättat om några av hans föregångare: "Chydenius är emellertid den som bättre än varje annan av dessa författare samlar ihop de liberala tanketrådarna. Han ger tillika åt den liberala åskådning, han företår, en så tillspetsad och klar, ja stundom nästan klassisk form, att han i dessa avseenden knappast torde överträffas av

någon svensk tänkare på området."

Chydenius utgår i sin analys från varan: "Naturen är den, som framalstrar dem; men de komma oss aldrig till gagns utan arbete." Varan kan ej skiljas från arbetet, såsom fysiokraterna gjorde. Kvar av mer-kantilitistisk teori finns dock tanken att om ett lands utgående varors värde, i penning-mängd, överstiger de inkommande, så är det nationens vinst. Men, han bearbetar också den satsen, så "att en nation icke vinner därigenom, att hon sysselsättes med många slags hanteringar, utan därigenom, att hon arbetar i de näringar, som bäst be-tala sig, det är: varest minsta antal männi-skor kunna frambringa varor till det hög-sta värde." Arbetet lägger grund för ett folks rikedom eller välfärd som vi numera säger. "Var enskild", predikar Chydenius vidare, "söker självständigt upp det stället och den näring, där han bäst ökar den nationella vinsten, om författningarna intet stänga honom därefrån." Dessa rensamma regleringar. När någon tvingas eller ge-nom allmänna åtgärder uppmuntras arbeta i en syssla som inte ger den högsta vinsten, då är det lika med nationens förlust. Och den där kärleken till svenskt guld och silver, den är helt galen; alla handelsvaror kan förvandlas till dessa metaller, som svarar mot deras värde. När arbetarna och allmogen tvingas till ett visst arbete, så dödar man deras håg; det vore för riket nyttigare om de fritt fick bruka sina kraf-ter. "Härav flyter alltså självständigt, att det bliver onödigt för högsta makten att ge-nom några författningar draga arbetare från den ena näringen till en annan." Nä-s-tan alla Europas statsmän sysslar därmed trots att högre värde ofelbart produceras vid naturlig gång. Dessa författningar (regleringar) är inte bara dåliga utan direkt skadliga för den nationella vinsten. Ett

avses krävs salt och andra behov. Men då man där inte kan komma till staden, tvingas man sälja sina varor, spannmål och specerier, till någon förmögen, vilka från städerna kan föra deras förmödenheter. Det är en onaturlig handel. Att leda ett litet slagnöt ner till staden kostar 8 eller 10 dagsverken och försummelse av hemman-sarbetet. "Ingenting kan därför vara vis-sare, än att lantmannen hellre äter själv upp sin ox, än förtär i resepenningar halva dess värde." Släpp handeln fri! Alla de konstiga finansgrepp som hindrar utländsk handel stoppar införseln av nyttiga varor.

Min teori om den nationella vinsten, avrundar Chydenius, "lämnar alla lovliga näringar frihet, men icke på de andras bekostnad. Det skyddar från övervåld den allra klenaste hantering, och upplivar flit och en obehindrad rörelse. Det avväger alla på en och samma vågskål, och vinsten är den rätta måtstocken, som utvisar vil-kendera bör äga företrädet. Det lättar högsta makten från tusende oroliga bekymmer, författningar och inseenden, då den en-skilda och nationella vinsten smälta till sammans i ett intresse; och den skadande egennyttan, som under författningarna alltid söker sig någon gömma, kan då säkrast kontrolleras genom inbördes täv-lan." Man klagat över folkuinflyttning och sätter upp regler som jaga folket ut. Man vill befrämja industrin och staplar hinder på hinder. Man önskar öka välmågan och förbjuder en hel provins att köpa bröd, under förväntning att hindra luredreje-rier. Man bjuder lydnad mot överhetens befallningar men de är så många och från flera sekler tillbaka att själva lagläsarna tvekar. Man knotar över dålig handel men vill ej riva stängslen. Man vill vidga han-deln och låter den stanna hos 15 eller 20 personer. "En enda författning, nämligen

den att kunna minska våra författningar, har allt sedan blivit mig ett färgesamt arbetsämne, vilket jag såsom detaljförsta och viktigaste, innan några nya nu göras, ville på det högsta rekommendera", avslu-tar han.

Stubb och sten fyllde det merkantili-tiska landskapet. Exportpremier och pre-mier för förädling. Ju högre en viss till-verkning klassades, dess större privile-gier. Monopol och ensamrätter. Skråtvång. Produktplakatet stängde ute främmande fartyg. Få städer hade stapelrätt, vilket tvingade handelsmännen till monopolor-ter. Landtull eller inrikestull. Lanthandeln förbjuden. Tull och handels hinder. Tjänste-hjonsstadga: Många ur underklassen flyt-tade ut från det trånga Sverige, enligt vissa beräkningar 8000 personer om året, över-klassen till stor förtret. Tio svarta satans otyg.

När nu Chydenius' broschyr lästes så begärigt ansågs fosterlandet i fara och statskeppet i nöd: den stackaren över-östes med pamfletter och insändare. Mest skrik och litet ull, som gumman sa när hon klippte grisen. Sakliga svar dröjde, men signaturer av typ Årlig svensk hade rätt moralisk förklaring: Han är i utländsk tjänst! eller det typiska: "Nej bort med all ordning, ellers om auktor det kallar tvång." De kunde verkligen råma, den andliga fä-naden: "Huru kommer det till, att herr Chydenius som präst kan finna grunden till Sveriges olyckor i produktplakatet? Varför finner han icke, med alla nitiska Ordets tjänare, förmästa grunden till ett folks olyckor i fördravade seder, näml. i ett ogudaktigt leverne, i mindre aktning för Guds heliga lag och därav följande förakt för överhetens lagar, i oenighet, hat, avund, bitterhet och parti." Sådana var kräkens naturliga uttömningar. Vilka, som

Johan Tobias Sergel: *Gatuarbetare*

enligt dessa mänsklighe-
tens banérförare,
fördärvat århundradets stolta seder visade
sig i underklassen; det var dess folk som
fallit av. Lättingar. Reaktionen väjer sig
mot diskussion i sak.

Även de sakliga angreppen saknade
konkretion, man ville ej bevisa att "ord-
ning" var bättre än "anarki". En kammar-
herre Erik Funck antog en naturlig fiend-
skap länder emellan, en till omständighe-
terna lämpad ordning nödvändig till han-
dels, sjöfarts och manufakturers drivande,
ty vad kan väl ha bestånd utan ordning och
reda; "alla hjul eller delar i ett urverk böra
ju noga vara avpassade" av dem som styr.
Och denne man svarar på Chydenius kritik
inte genom att argumentera, utan blott
som barn säga emot: Författade ordningar
och reglementen vore nödvändiga, liksom
uppmuntrande billiga privilegier, premier,

inskränkningar och förbud. Skulle det vara
debat? Vilken urnakare!

Riktig kritik fick Chydenius efter sitt
stycke *Rikets hjälp genom ett naturligt
finanssystem*, han sparkades från riksdä-
gen. Naturligtvis rasade den härskande
klicken över den frispråkige kapellanen.
Komma från en gudsförgäten håla på andra
sidan havet och sticka upp. Aj, aj-aj. I juni
1766 hade man fått honom i säcken. Cen-
sor förbjöd då, på lantmarskalkens order,
den redan påbörjade tryckningen. Men
Chydenius lyckades ordna det egna stän-
dets imprimatur, trycktillstånd. Skriften
innehöll förutom teori konkret kritik av ett
riksdagsbeslut om växelkursens fällande.
"Nu", skriver Daniel Tilas i dagboken, "är
han kommen på boklådorna, och i går och
i dag hava inemot 600 exemplar blivit
sålda. Dess system går snöriätt emot den

som av B:co Deput:n är vedertagen, och
vilken han oförsynt tillhåller, varför också
B:co Deput:s ledamöter äro gruvligen
uppeldade." Allmänt samtalsämne! von
Essen anklagar honom i ståndet för det
oerhörda att klandra ett av högsta makten
redan taget beslut.

Chydenius försvarar sin handling i ett
tillämnat memorial, därhan stillsamt begär
bemötande och ständerna uppmanas på
nytt granska sitt beslut, men han lämnar ej
in memorialet. Han har begått ett brott
emot reglerna: endast överborgsjorda ären-
den fick man yttra sig. Här *fattas* visa
beslut! Ett fattat beslut var riktigt, annars
skulle aldrig lagsiftande makten anses för
ofelbar. Förhöri sekretä utskottet! De svära
och de läsa. "Jag blev hanterad som en
riksförrädare, och de grymmaste återkal-
lelseprojekter mig föreläsa, dem jag borde
underskriva, och de lögnfullaste förmä-
delser utösta på mig av dem som för några
dagar sedan vore mina största vänner och
gynnare." En Wikman, som släppt igenom
hans skrift, uppträdde som värst och såg
däri tusentals olyckor, uppror, Bankens
förstörelse och hela Sveriges undergång.
Chydenius gör liten avbön i ståndet, ej i
sak men väl i sätt. Men med 22 röster mot
12 uteslöts han från ståndet och därmed
också från riksdagen. Det stånd som tillåtit
tryckningen utesluter honom för samma
tryck. Hans partichefer lämnar honom till
förstockelsens rov. Vidrigt. En liten mar-
tyr för sanningen och folket. Sanningen:
kommande händelser visade att Chyde-
nius fick rätt. Men broschyren var nu ute
och man måste, enligt Chydenius, "legaa
hungerig spyfluga" till korrektör. Någon
måste åtaga sig detta allvarliga värv. Ett
litterärt storverk annonserades: *Rikets
fördärf och undergång genom et konstladt
och förlödande finance-systeme*. Förra

prosektorn J.G. Rothman trädde fram ur
gäldstugan. En gårdvar och skällehund, en
spets. Men månen aktarej hundgläfs. "Man
fann den lika mager på skäl som diger på
ovett", skriver Georg Schauman, Chyde-
nius biograf.

Något åstadkom Chydenius på det eko-
nomiska området. Han sköt stapelstads-
monopolen i sank, avskaffade fiskeripre-
mierna och hävdade offentlighet åt statsfi-
nansernas verkliga läge, men något ge-
nombrott försäkrade han inte. Den stör-
sta mödan resulterade minst. Varför? Han
slogs i folkets tjänst för näringsfrihet, de
unga borgarna tillhörde då folket, hela
folket skulle nu ha nytta av detta. Borger-
skapet var svagt, splittrat av merkantilis-
men genom att Stockholms borgare köpts
med privilegier och behärskat av handels-
intressen. I stället för att producenten för-
vandlades till kapitalist övertog köpmän-
nen genom sitt kapital en stor del av pro-
duktionen, som därvid fick bli vid det
gamla. Inga revolutionerande produktions-
former uppträdde därför. Denne höll sig
som formell, främmande fabrikant, vilken
vegeterade på andra, hantverksnivån stod
oförändrad. Från 1680 hade visserligen
borgerskapet betydligt stärkt sig, så till
exempel var nu inte adeln längre bara adel,
utan där inmängde sig borgerliga element
och en rörlig del förvandlade sig till borga-
re. Ståndssystem och ståndsbegrepp och
högfärd var i sig själva också hindrande.
Borgerskapet hade ännu inte blivit klass
för sig och saknade egentligt klassmedve-
tande. Endast i Österbotten, där klassen
var dubbelt tryckt, stod näringsfriheten
och klassmedvetandet högt i kurs. Chyde-
nius var dess härold och framtiden hans. I
jämförelse med Storbritannien låg Sveri-
ge efter i produktionens utveckling. Adam
Smith kunde utifrån sin kunskap om ar-

betsdelning driva teorin längre än Chydenius, men kvar står att denne är Sveriges genom tiderna största nationalekonom. Helt och hållet bröt han med de föregående teorierna.

III

Tryckfriheten grundlagsspikas tidigt i Sverige. Tryckfrihetsförordningen från 1766 har väsentligen blivit genomdriven och fått sin form av Chydenius. Satsen att svensk medborgare har rätt att i skrift utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder fritt publicera sig och endast tilltalas vid laga domstol löper härifrån, även om denna formulering först inskrevs i 1809 års regeringsform. Med undantag för bakslag under Gustav III:s och Karl XIV Johans regeringar samt andra världskriget, har innebörden i 1766 års förordning stått sig. Nuvarande ordning bygger därpå. Den vunna principen har motståndarna aldrig lyckats knäcka. Men hela tiden är de där och naggar på aktstyckets kant.

Frihetstiden, ej för folket men väl för byråkrati, handelskapital och ståndshög-färd, höll sig med omständliga och godtyckliga censurmaskinerier. Jacob Wilde, i sin *Historia pragmatica* försvarande revolutionen 1680 tvingades nio år föra ett ändlöst skriftväxlande med kanslikollegiet, censorns huvudman. Sex eller sju år fick Anders Nordencrantz vänta censur på ett statsekonomiskt arbete. När det utkom var boken nära bli indragen då den nämligen innehöll kritik av ett fattat beslut att anlägga saltsjuderier. Swifts *Gullivers resor* fick svårigheter. En skrift mot regeringschefen Arvid Hom förbjöds och kastades i elden vid käken. Studenten som författat den på dömdes fem gatlopp och sex år vid Marstrand. *Svea rikes tilstånd*

och *Constans Sincerus* blev brända av bödeln och författarna fälldes till döden. En utläggning av Luther över Psaltarens hundraförsta psalm censurerades då den funnit gott i "att genomhäckla den överhet, med vilken han råkat i oenighet." Akademiska avhandlingar förbjöds för småsaker. Allt vaskades och fynden syndades med en intensitet som röjde rädsla.

Fram mot censurer och konventikelplakat trädde först ut det moderna Sveriges första folkrörelse, Gråköltarna. De var fattiga som från landet kom till Stockholm för bosättning. De förföljdes hårt för privata religiösa sammankomster. De tilläts inte trycka, eller föra in, sina pietistiska böcker. "Anden gav dem lans och sköld", skriver Per Nystrom. "Deras repliker kommer som lansstötter och bringar oftast rätten, ja domkapitlet ur fattningen, och är det någon som blir svarslös, så är det domaren."

Petter Forsskåls stålhårda uppträde mot kanslikollegium i samband med sina *Tankar om borgerliga friheten* slog också en stor bräsch i censurvännernas bullervall. När fakultetet vägrade ge imprimatur för manifestet vände han sig med en salig oskulsfullhet till kanslikollegium, som självfallet stödde fakultetet. Därefter gick han till censor Oelreich, som just då låg i luven med kanslikollegium, och fick dens trycktillstånd. Han lät trycka skriften på svenska, han ville strida. Kanslikollegium, i uppropr, kallar honom till sig, men Forsskål förklarar att han vill ha tillbaka sin egendom, som beslagtogs. Sedan besvärade han sig i en inläga, en "ljungande frihetsapel" enligt Henrik Schück, var han angrep hela frihetstida systemet. Han var åklagare. Rådet förbjuder alldeles skriften och kanslikollegium skulle åter varna, men vågade inte utan lämnade det

till akademiska konsistoriet. Där kastade han fram en diktamen emot varningen. Sista ordet blev hans.

Ett riksdagsutskott tar upp tryckfrihetsfrågan 1761, där hävdas offentlighetsprincipen, men man vårdade censuren, ärendet bordläggs emellertid till riksdagen 1765-66.

För att preparera opinionen översatte Chydenius utdrag ur en dansk uppsats, *Berättelse om Chinesiska skrif-friheten*, var även betänkt på att ge ut en egen, men utmejslade tankarna till ett riksdagsmemorial. Försiktigtvis lät han en annan person underteckna och formulerade sig i vissa stycken vagt, så han skulle ha fria händer i riksdagsbehandlingen. Hans principiella motiv för tryckfrihet står emellertid som hugget i någon klippa efter allfarvägen: "Tryck är ju intet annat än ett sätt att frånvarande sprida mina tankar till flera. Att av människor vänta ett så fullkomligt yttrande att det ej tål motsägelser och ändring är ju dåraktigt. Är yttrandet orimligt, så finnas de snart som vederlägga det. Är det byggt på sanning, så står det oövervinnerligt. Och ingen fästning kan prisas högre än den som uthärdat de svåraste belägringar. Är målet tvetydigt, så måste sanningen utletas genom skriftväxlingar. Nekas det, så kan det ej flyta av annan källa än räddhåga för sanningens dag. ... Jag finner sannerligen ingen den minsta orsak varför trycket skall vara under svårare censur än vårt tal. ... Lögnskrifter skämma ut sin upphovsman men gagna nation i det att sanningen grundas och får fästa bättre rötter."

Memorialet, plus två andra i samma ämne, hänvisades till ett särskilt utskott, stora deputationens tredje utskott, där Chydenius invaldes. Ingenting arbetade han nu så träge i, som skriv- och tryckfri-

heten, berättar han. Där tudelades ämnet: ett betänkande behandlade gränsemarkering tryckfriheten, ett annat censuren.

Om vad som vore lovligt och icke att trycka enades utskottet snart i. Efter ha genomgått den svenska presslagstiftningens historia, lyssnat på några föredrag och skräddat de tre motionerna diskuterades livligt "extra protokollum" och utskottet fixerade i nio punkter vad fritt skulle få behandlas i tryck. Stora deputationen antog i stort utskottets förslag.

Om censuren kunde de däremot inte enas. Censor Oelreich, som vart kallad till utskottet i egenskap av sakkunnig, menade det vore "ett äventyrligt språng" att övergå i yttersta frihet. Censuren var till författarnas bästa, till hjälp vid stil och stavning, samt fruktade han för tygellöst raseri i bokpressen om den avskaffades. Chydenius invände: inte skulle det vara särskilt lyckat om alla författare blev stöpta i samma form; "vidsträcktaste frihet i ämnen att skriva om, betydde ingenting, så länge dess tillämpning skulle bero av en enda persons det är censurs godtycke, den antingen ett rådande parti eller ministär eller regent skulle kunna bemästrera sig, därför var jag fast i den satsen att få censuren i alla politiska mål alldeles häven." Han uppmanade Oelreich göra sitt namn odödligt, uppsäga hela censuren och lämna den i en fri nations hand under lagens prövning.

Min influens på de största och upplysaste ledamöterna var ringa, skriver Chydenius. Han vände sig därför till deputerade av borgare- och bondestånden, och förmodade dem alldeles göra ett med sig. Vid voteringen röstade representanterna från borgare och bondestånden för ett upphävanne av censuren, prästerna voterade för dess avskaffande, men för teologisk litte-

ratur stannade rösterna i två mot två hos dem. En präst som gillade censuren var frånvarande, därför kunde dess dödsattest utfärdas. Adeln avlog förslaget med två rösters majoritet. Chydenius satte upp betänkandet om censurens hädanfärd och hann till all lycka få det justerat i utskottet innan han kastades ut från riksdagen.

När betänkandena (7 april och 7 augusti) föredrogs i stora deputationen blev det fullt liv bland reaktionärerna. Man tusslade i korridorerna; lantmarskalken Axel von Fersen hördes fnysa att tryckfriheten "tillät drängar och båtsmän att dryfta regeringspolitik." Schönberg, en påstådd tryckfrihetsvän, tyckte det inte kunde kallas tvång att en lärd censor sattes över "boktryckares okunnighet eller kanske av en halvlärd students föga insikter." Baron Cederhjelm trodde vädjandet till en bredare allmänhet bara skulle leda till "större bitterhet." Överläggningarna i riksdagen borde inte heller, enligt kommandanten Linderstedt, få basneras ut på torgen. "Sammansättningar" kunde uppkomma. Kanslirådet Nordenflyckt ansåg för sin ringa del att med en sådan vidöppen frihet, Chydenius förordade, "tryckfriheten i det hela ginge förlorad." Stora andar! "Till försvar för utskottets mening uppträdde främst av alla Chydenius", skriver E.G. Palmén i sin inledning till Chydenius *Politiska skrifter*.

När man läser dessa akter, förvånas man över Chydenius förmåga och pondus; efter hans anföranden eller försvarstyxks alla sitta stilla och lyssna, motståndarna är sakligt avbasade, och man kunde tro honom och inte lagman Reuterholm vara utskottets ordförande. Kunnigt, frimodigt, utan överdrifter lägger han, utan att stupa på orden, lock över fienden. Tydligen en man som behärskade sin omgivning.

I stora deputationen gick betänkandena igenom, i stånden röstade adeln emot, prästerna lyckades med att behålla en teologisk censur, medan borgar- och bondestånden ville avskafa den. Tryckfrihetsförordningen utfärdades av Kungl. Maj:t den 2 december 1766. Segem är vår!

Censur över alla skrifter utom de som rörde läran upphörde. Pressen skulle enbart kunna tilltalas vid vad vi idag kallar missbruk av tryckfriheten. Allt var nu tillåtet i tryck som inte uttryckligen förbjöds i tydlig lag. Offentliga handlingar släpptes fria. Tryckfrihetsmål skulle expedieras på "ordentligt sätt vid vederbörande domstol", och godtycket upphöra. Företagarna blev ansvariga för sina skrifter. Tryckfrihetsförordningen infördes bland grundlagarna.

Felaktigt är att, som många historiker, skänka mösspartiet äran av denna grundlag. Tryckfriheten var för de flesta av deras ledamöter en praktisk och inte en principiell fråga. Det visade inte minst ett ärende som kom upp följande riksdag. En tryckfrihetsdom som partiets flertal inte nöjde sig med, fordrade man att ständerna skulle ta under omprövning. Trots att de alltså under förra riksdagen ordnat högt om att tryckfrihetsmål endast finge avgöras vid laga domstol. I själva verket kan man inte se frågans behandling som en motsättning mellan hatt och mössa, den skarakt igenom partierna. De folkliga krafterna har äran, men överklassen skammen.

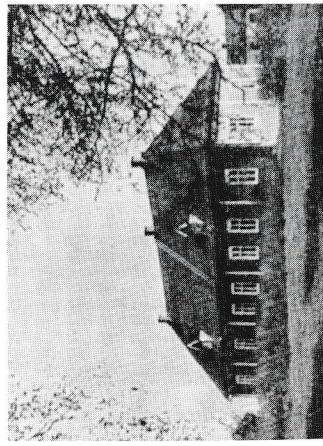
IV

Säkert var frihetstiden inte vad den kallades sig, särskilt inte för tjänstehjonen. Den politik som bedrevs, i klausul på klausul lagrad i tjänstehjonsstadgorna, kan inte hedras med namnet frihet. Två rätta ord är blodigt tvång. De grundmurade förtrycket

och utlöste den tidiga utvandringen. Ståndssamhället tillät dessa försvarslösa ingen som helst rätt, endast skyldighet. I ett tidigt arbete framhåller Chydenius "att ett tjänstehjon 1:o intet får själv behålla sin vara i tjänst eller arbete, utan 2:o nödgas sälja den åt den som ett blint öde befäller, och än 3:o till ett av köparen fastställt pris – ty nb. tjänstefolket har ingen del i den lagstiftande makten –; det kallar jag med skäl ibland fritt folk för träldom." Helt rentvättad från åldriga seder var dock inte Chydenius; till exempel lät han sätta en yngling vilken sparkat upp kyrkdörren i stocken, ett barbariskt straff.

Som jag tidigare nämnt, klagade överklassen på folkflyttningen, vilken de i sin enfald trodde orsakades av fåfänga och tycke för yppighet och vålluster. Chydenius svar på anledningen var litet mer verklighetsbetonat: Att tråla i andras arbete "är de lagar, som skall locka den arbetande hopen att älska fosterlandet." Det är den som "sticker var brödbit i våra munnar." Han vill ha "en säkerhetsakt för arbetare," vilken skulle "ta vapnen ur händerna på deras förtryckare."

Senare, 1778, efter en insändare i Dagligt Allehanda, där spöstraff och tukthus för lata och vårdlösa tjänstehjon anbefallades, blev Chydenius arg på riktigt och författade den lysande *Tankar om husbondegivas, som tala för den borgerliga friheten, fast de flesta bära frihetsbladet i munnen, och de få, som arbeta sig fram denna vägen och betrakta mänskliga rättigheter såsom tillhörande människor i gemen, anses av större delen för själsvälds försvarare och politiska fritänkare. Andra tala mycket väl om frihet, men förstår därmed vissa människoflockars eller personers friheter, och glömma bort de ringaste, som ej haft den*

Anders Chydenius' prästgård i Karleby

lyckan att hinna inom de andras forskansningar, utan, ju mera dessa forskansningar utvidgas på de andra, naturligtvis måste bli så mycket mera trängde och rumvill på vårt jordklot." Se upp för socker- mun och pepparkakehjärta.

Även om upplysningsförkämparna i allmänhet talade väl och kunde sucka om folket, så drogs de likväl med klassmässiga begränsningar och fördomar. Inte kunde de tilltro folket dess faktiska förmåga. Men Chydenius. Hans skrift är ljuv att läsa. En fanfar för nya tider. Nästan ensamt i att slåss för de arma, förutom de arma själva. Naturligtvis såg han samband mellan näringsfrihet och fri arbetskraft, men med yttersta allvar gick han till kamp för dem. Hellre en vän i vadmal än en gynnare i purpur. Litet god kristendom ligger väl också i hans synsätt.

"Jag kan ej härutinnan tala för eget intresse," förklarar han, "ty jag är själv årligen behövande av 12 eller 13 lagstadda tjänstehjon, och borde därför snarare sjunga utur samma pipa med stor del andra husbönder."

När man slår upp Kungl. förordningen om tjänstefolk och legohjon från 1739 kan vi läsa att "Inga landsstrykare, lösdrevare,

lättingar eller inhysesjon böra uti vårt land och rike tålas." Dessa smådetitlar åsattes dem utan årstjänst och de förklarades fredlösa. "Och gälle ingen ursäkt, varken för dräng, piga eller annat tjänstefört hjon, att avhålla sig ifrån årstjänsten för andra näringsmedels skull, som de sig åberopa eller förebära kunna." Förordningen lade en bot på dem som hyste dessa fredlösa och visade mänsklighet. Den ålade hela svärmen av ämbetsmannahopen: maktalkommissarier, landshövdingar, magistratpersoner, kyrkoherdar, kyrkvårdar och sexmän, prostar och biskopar, kronobefallningsmän, läns- och fjärdingsmän, överståthållare, fiskaler att jaga samthålla dem efter för att befordra dem till fästnings-, tukth- och spinnhusarbete eller årstjänst.

Ynkliga klagolåtar mässades under 1770-talet fram över brist på arbetsfolk. Hemman och hanteringar låg i döden. Man ropade på bot och bättring, att folket skulle klä sig i säck och aska, fodrade piska och tukthus för tjänstehjon. Reptiler med texten ve och förbarma, slingrade sig ur de ropandes munnar. Chydenius rasade, men med full behärskning läste han lusen av dessa reaktionärer, han fruktade att de för mänskligheten smidde nya bojor. Undersökningen börjar med hur det överensstämmer med människosläktets naturliga rättigheter, att tvinga arbetare till årstjänst. "Naturens första rätt är, att människor skola få leva, bygga och bo på jorden, försörja sig och de sina, giftas och föröka sitt släkte. Denna rättighet finnes i Svea rikets äldre och nyare grundlagar därför på det kraftigaste omskansad, då det heter, att konungen skall ingen låta fördärva till liv och ära, lem och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst

en böld, men rikets undergång var nära när bobban vidrördes. Sanningen är att ju mer aristokraterna, dessa okynnesfän, förloorar i makt, ju mer vinner medborgarna. Kravet var enkelt att ställa: överheten måste återställa naturens frihet i arbetarnas händer.

Inte fick de välja husbonde. Att höja lönen var strängeligen förbjudet. Och vad taxan angår, inte hade väl tjänarna tillfrågats? Vilka hade stiftat dessa lagar? Inga andra än arbetsgivarna själva. "När vi då eftersinna, att husbönder och tjänstehjon hava ett snörrätt mot varandra i denna delen stridande intresse," är det inte särskilt svårt att räkna ut till vems fördel taxorna utformats. Gives många köpare och litet antal varor, stegras de i pris och vice versa. Så ska det vara. Fritt avtal! Förvisa tjänstehjonstads "tillbaka till ålderdomens ohyggliga tidevar." Bamselig lät jämmen om den yppighet som skulle följäs av fritt avtal. "Yppigheten är en naturlig följd av rikedom och välmåga, så hos dem, som hos oss; men så litet vi vilja fördraga något hinder från den styrande makten för vår egen förkovran och välmåga, så obehänska och egennyttiga äro ock de bommar, som vi vilja lägga för dessa ringaste arbetares förkovran, helst deras yppighet över huvud taget, ändock aldrig går upp emot vår."

Men om han nu kastat denna husböndernas gyllene boja över ända, vad vill han då? Emedan alla stadgor om tjänstehjonen icke försvarade den borgerliga frihet, som svenska undersåtar tillkom, så skulle de bort. Varje samhällsmedlem, så tjänare som husbonde, borde ha frihet att med varandra överenskomma, det bästa de gitta, antingen om årstjänst eller daglön, till det pris, som de sinsemellan kunde träffa. Det är Chydenius förslag.

Invändningarna haglade som det bara

kan en augustidag, och när Chydenius ruskat om trädet smattrade det i backen av ruttna eller maskstungna frukter. Självarklart hette en sådan fallfrukt *Anmärkning- ar vid Herr Kyrkoherden för lösdrefare och lättingar antagna fullmäktigeskap*. Den förut nämnde Schönberg snattrade i brev: Då Chydenius "är fanaticus för demokratiska principer, utgav han en skrift om tjänstehjonsförfatningarna, varest mycket chimärer yrkas med kvick penna. Men skriften har gjort mycken skada till att uppstudsa menigheten." En annan av dessa ljushuvuden försäkrade att "herr doktorn är uppstigen som den andre Moses under det juvliga namnet Chydenius." Ytterligare en insändare drömde om att missfostret, "som aldrig bort se dagsljuset, svåra blivit blesserat." De kunde då också, de små livnen. Ett svagsint försök till satir på tillverkat drängmål tydde budskapet; den käre prosten, "att vi få stryka kring så mycket vi årka." Chydenius resonerade förgäves. Ivar Lo-Johansson fick fullfölja genom arbetet mot statarsystemet.

Anna Maria Lenngren, som i den härliga artikeln *Till Stockholms pigor* graderat jämlikhetsvinklar: vi är alla knådade av samma deg, men några pösa ut, skaldade med mild ironi till Chydenius stöd i Stockholms Posten:

Kaffebordet ren serverat,

Skallertimmen inne är,

Där bör nu bli deliberat

åt vad kant visiten bär.

Du kan några äpplen skala,

När din mor och mormor tala

Om sitt hushålls bryderi,

Med vad uselt folk de dragas,

Hör Chydenius bör anklagas

Som tycks stifta myteri.

Samma tidning skriver: "Somliga undra om icke allt vad som är skrivet emot Chydenius kan på goda skäl få anses som dumbheter."

V

Vid frihetstidens slut gällde kampen "människans rättigheter" och aristokratin trängdes allt mera mot väggen. Norden-crantz, Chydenius och Kepplerus var några av de aktivaste i skrift. Kepplerus, borgare från Lovisa, således landsman med Chydenius, skrev en bakvänd förklaring av mänskliga rättigheter: om "odalståndens" privilegier. Inte bara adelns privilegier angreps, även stånderväldet. Nordencrantz föreslog att stånden skulle "blanda sig med varandra, giva privilegierna avsked och bliva en enig kropp med ett enda huvud av sammanlagd styrka, att gemensamt arbeta på franska revolutionen. Och till 1772 års riksdag föreslogs att alla fyra stånd borde samlas under ett tak för ärendenas avgörande. De ofrälse stånden hade något så när enats mot adeln. Ofra hände det att adeln fortfarande debatterade när övriga stånd redan beslutat. I adeln hade hattarna majoritet, medan mössorna härrskade i de ofrälse stånden. Högsta makten syntes, klagar en adelsman, "välva till de andra tre stånden och Sverige stanna uti så komplett demokrati, så populär, att dess like uti andra republiker i hela världen icke finnes."

Då, när frihetstiden ljusnar litet, trots korruption, utländsk bestickning och annat djävulstyg, kommer Gustav III:s statskupp. Den räddar tillfälligt adelns privilegier och jord. (Vid kungens statskupp nummer två, 1789, tappar den undantagsrätten och sin feodala frihet till frälsejord.) När oppositionen senare växte, inskränkte han tryckfriheten.

Chydenius hatade de båda partierna. De saknade principer och själv blev han illa misshandlad av mössorna. Därför, och för att den innebar vissa framsteg, stödde han Gustav III:s omvältning. Alla ville styra, menade Chydenius. Friheten vanskapt. Självsväld härskade på bekostnad av medborgarnas frihet. Oordning. Den förvirrade riksstyrelsen låg i själåtåget. Med Gustav III kvicknade friheten till nytt liv. En medborgarkung. Finanserna bragtes i ordning. Rättsskipningen förbättrades. Segelfriheten, stapelrätten stadfästes. I en polemik i tjänstehjonsfrågan undrade Chydenius: "Är min herre okunnig om nästan hela Europas i senare tider mildrade tänkesätt om brott och straff? Känner han icke vår av hela världen beundrade konungs storverk att avskaffa alla tortyrer, att förstå alla pinorum i hela riket, att göra alla delatorer (angivare) förhatliga, alla extra domstolar och summariska processer ohörda bland sina lyckliga och fria undersåtar? ... Har min herre icke läst kungl. maj:ts propositioner om minskning av dödsstraff, om moraliteten i lagen och preskription i brottmål med flera?" Men kritisk var han inte. I riksdagen 1778 tänkte kungen begränsa dess rätt att överse budgeten. Det passade inte alla Chydenius. Hans memorial i ärendet väckte ont blod, så, att ståndet beslöt att varje motion skulle granskas av ärkebiskopen innan den föredrogs.

Chydenius motionerade också i religionsfrågan: *Memorial angående religionsfrihet* bidrog till att rädda motionsrätten, den kungen ville kringskära. Han föreslog och fick igenom att alla inflyttade försäkrades fullkomlig samvetsfrihet för sig. Förföljelser räddades han icke. I sin självbiografi upplyser oss författaren: "Pålitlig anekdot rörande denna skrift. Då Kungl:e

Maj:st förmärkte den häftighet som i prästerståndet var emot mig, och den kallsinnighet och stadga varmed jag den motade, har han yttrat sig: nog är jag och något dristig, men jag hade aldrig vågat det Chydenius vågade." Så fick vi oss till slut ett kungssord.

VI

Det är tid att avrunda. Chydenius, den frie publicisten, obönhörlig motståndare till de feodala resterna i 1700-talets Sverige, satte program för sitt liv. Hela hans livsgäming präglas därav. Det ingår i ett stort sammanhang. För ett produktivt borgerskap och för folket. Upplysning för att underminera de feodala bastionerna. Fri kapitalbildning för produktivkrafternas utveckling. Tryckfrihet för vetenskapers spridande och för att kunna krossa det gamla, fördomen. Social frihet för folket och arbetskraftens fria rörlighet. Programmet är en sammanlänkad enhet, renodlingen av en ideal ung borgerlighets behov. En fantombild för framtiden. För det produktiva kapitalets krav, inte handelskapitalets, som kunde fungera antingen feodalt eller kapitalistiskt. Hur kunde han uti samhällets brokiga virrvarr av motsättningar raffinera, isolera och frigöra dessa? En principiell hållning, en praktisk blick för verkligheten, ett känsligt klassmedvetande, ett österbottniskt perspektiv. Långsynt. Embryon förvandlades i hans tankar till fullvuxna skapelser. Att tala om borgerligt klassmedvetande hos en prost verkar kanske litet draget, men Chydenius levde mycket när Gamla Karlebyns stadsmän.

Frihet, jämlikhet, broderskap. Vems? Folkets fulla och odelade frihet. Frihet från de härskandes förtryck. Detta samvetsurium av handelskapital, mäktig byråkrati och adelsanda. Den aristokratiska

ligan måste krossas, endast då kunde frihet spira och framsteg nås. Fick inte den ringare medborgaren lika fria händer som den yppersta, frigjordes ej de latent krafterna. Varför skall den ene tråla åt den andre? Då locknar initiativet. Inte berg och djupa dalar, utan samhälleligt slättland. Adlig härkomst? Än sen, vi har dock samma kroppar. Den fördomen hindrade utveckling. Solidaritet och förening för vinning och seger. "Högheten smälter till väder, när ingen bejånar oss, och herraväldet är slut, när lydnaden är borta."

Chydenius många fiender, präster, privilegierade och partigångare, sippar, högdagna och skruvade, alla ville de störta honom uti förbranten. Hans bas syntes liten; församlingen, det progressiva borgerskapet, enstaka framskridna andar. Han gäckade dock den isolering dit motståndarna ville driva honom. De snörlösa lyckades förvisa honom från riksdagen, men han kom i retur. I debatten hade de inte rep nog att hänga honom. Någon genesis syns ej hos Chydenius. Det behövdes knappast heller. Han verkade flygfärdig redan när han som en annan Fågel Fenix uppstod uti askan. Och som 70-åring, "en gammal rask gubbe, med två brinnande ögon", skjutet han en sista salva: mot det finska lantbrukets hinder. Alltid dessa hinder. Samtiden lyckades inte vältra hela sin tyngd över honom. Trots att han inte bara brottades med de gamla gudarna, utan även med tidens nya idoler. Det ständiga pikandet på överklassen var ju alls inte ofarligt. Högst över sina samtida spejade han efter nyt. Kommer nya samhället snart? Chydenius vann Österbottens borgerskap med sin stora eld, inte genom att bara samla deras krav. Därför är han spännande, medan hans antagonisterna fått stanna i historien för sin sociala efterblivenhets skull.

Emil Zbinden – en schweizisk grafiker

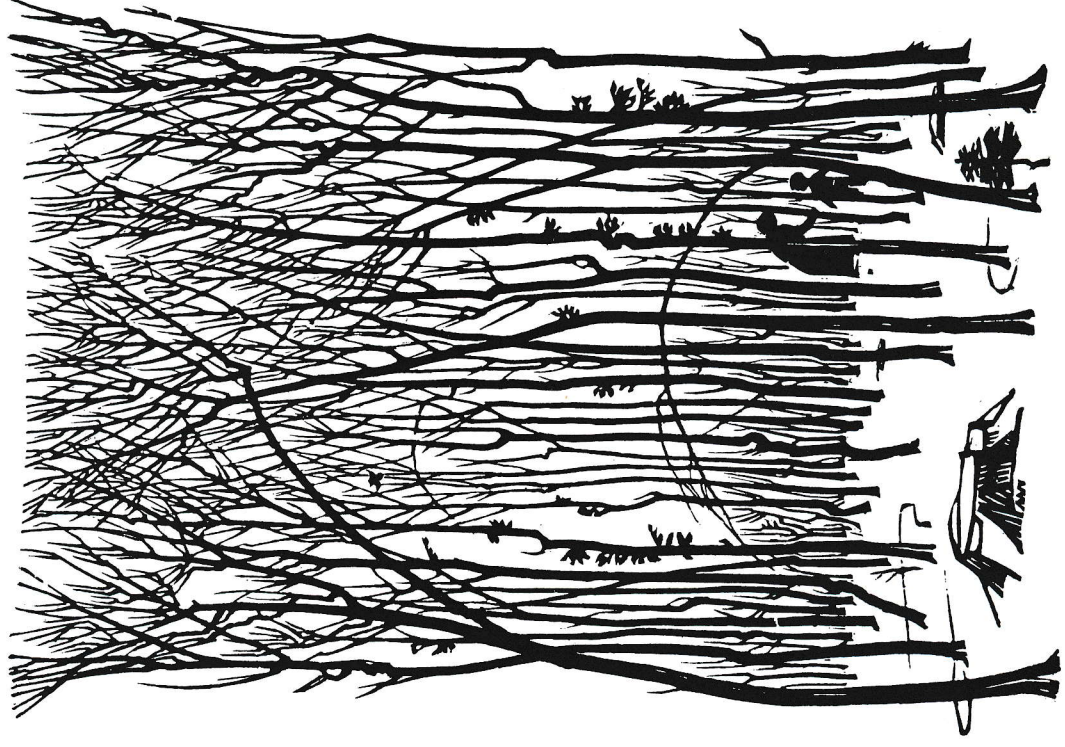
Emil Zbinden föddes 1908 på landet utanför Bern i Schweiz. Familjen flyttade 1916 till Bern. Han kom ur enkla förhållanden. Fadern var postiljon och modern bidrog till familjens försörjning genom olika arbeten som städerska, tvätterska mm. Emil började i 16-årsåldern som sätтарыrling. 1928 fick han möjlighet att fortbilda sig i Berlin.

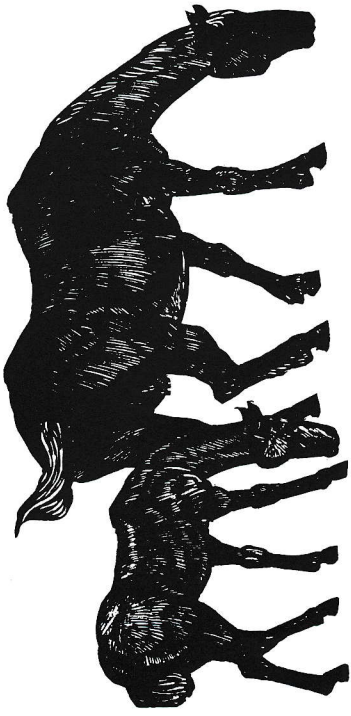
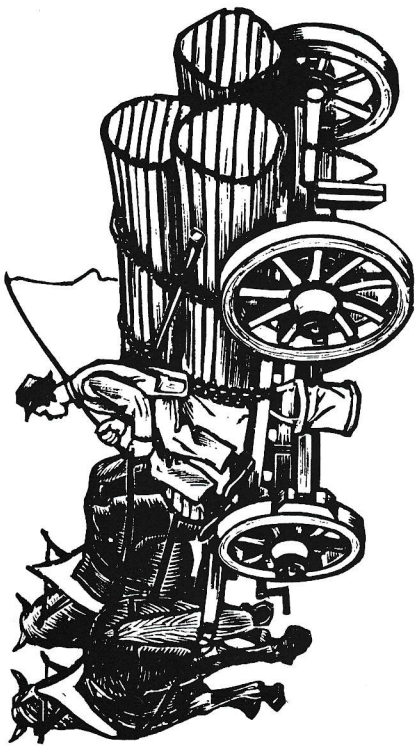
Han kom in i socialistiska kretsar. Från 1936 och sjutton år framåt arbetade han med att illustrera Jeremias Gotthelfs böcker. Han illustrerade 16 olika verk. Han har själv sagt att de åren var de bästa i hans liv. I Gotthelfs texter fann han motiv som han sympatiserade med. Zbinden levde under ekonomiskt knappa förhållanden. Han gifte sig sent och blev far först vid 43 års ålder.

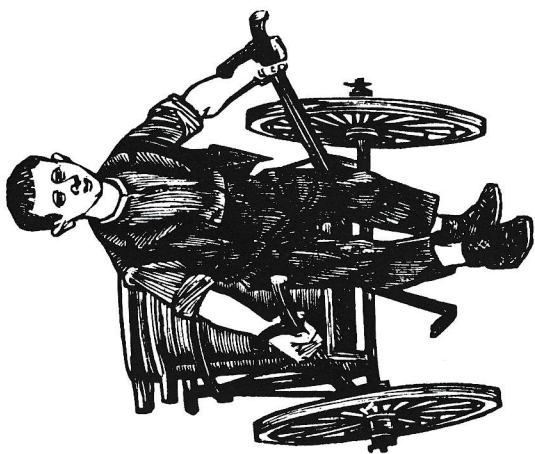
"Jag var aldrig någon bondetyp, ända sedan barndomen läste jag hellre än arbetade på fälten eller i stallen och även senare kände jag mig mera hemma i staden än på landet, hellre i Berlin än i Beribiet".

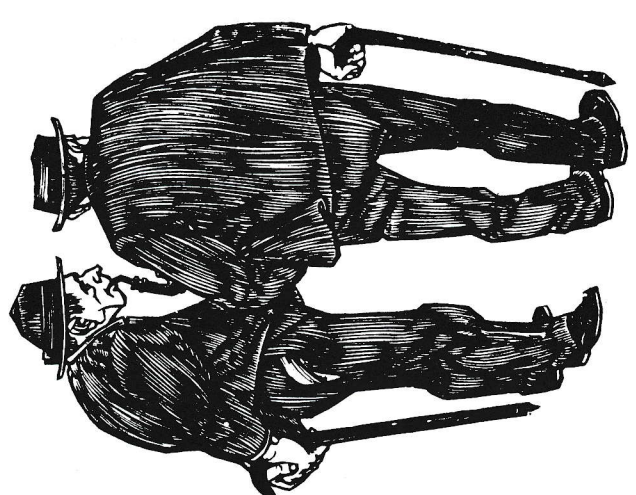
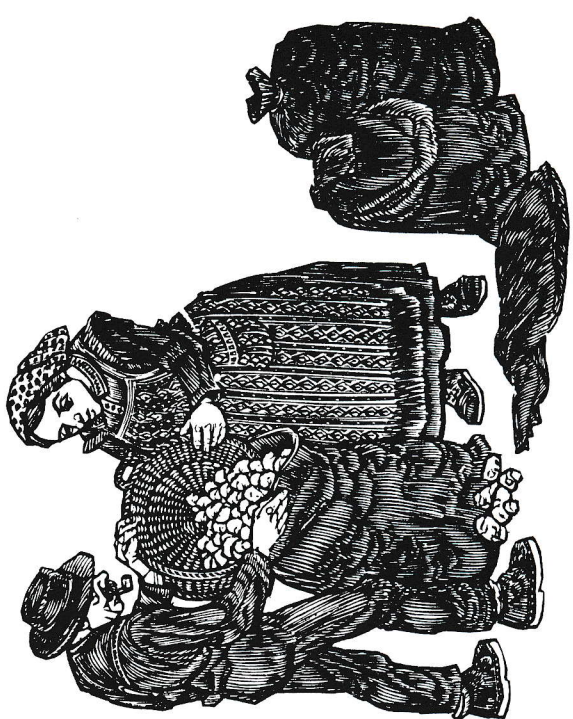
De bilder vi publicerar är träsnitt som Zbinden gjort för att illustrera verk av Jeremias Gotthelf och C. A. Loosli.

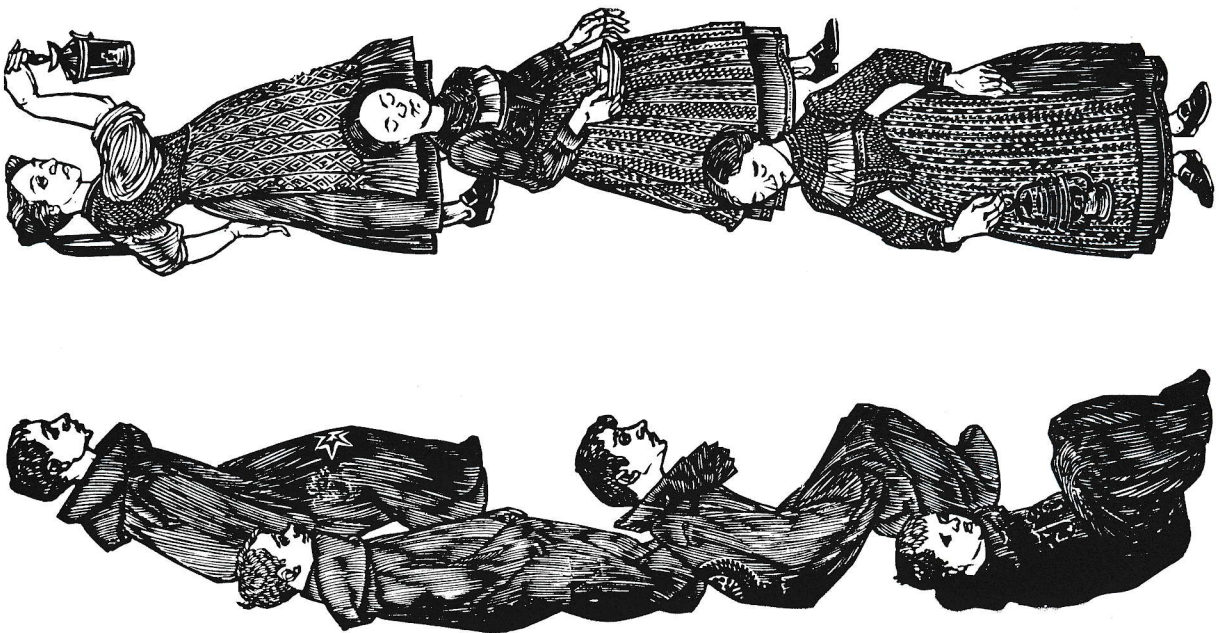
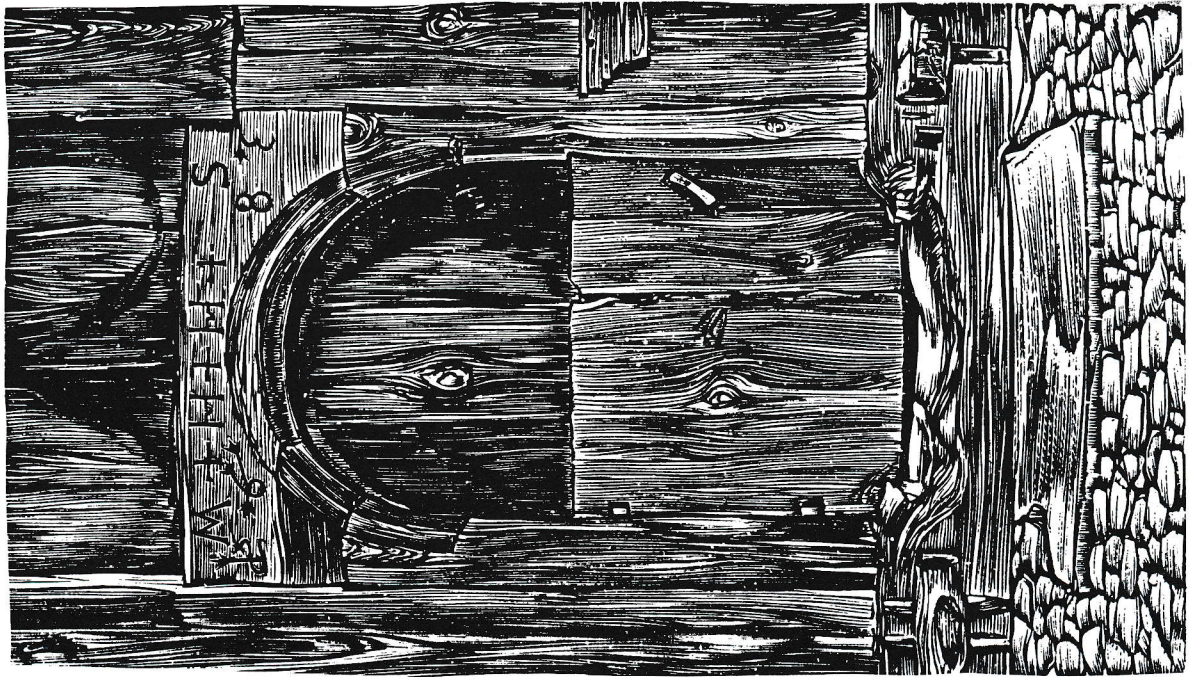
För den som vill veta mera finns det en tysk utgåva av dessa hans samlade verk på Limmat Verlag; *Emil Zbinden Landschaften und Menschenbilder*; Holzschnitte zu Jeremias Gotthelf und C. A. Loosli.

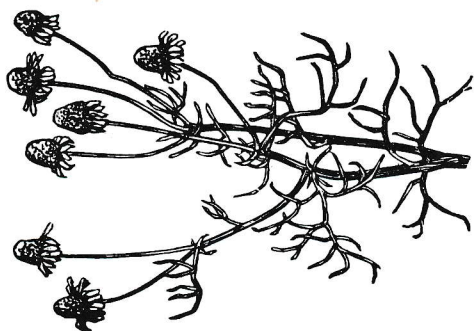
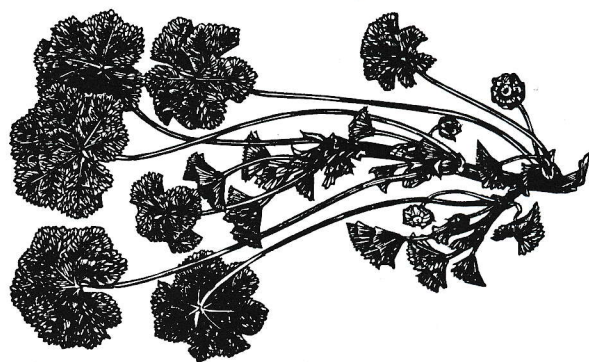

Staffan Glassel

1951–1989

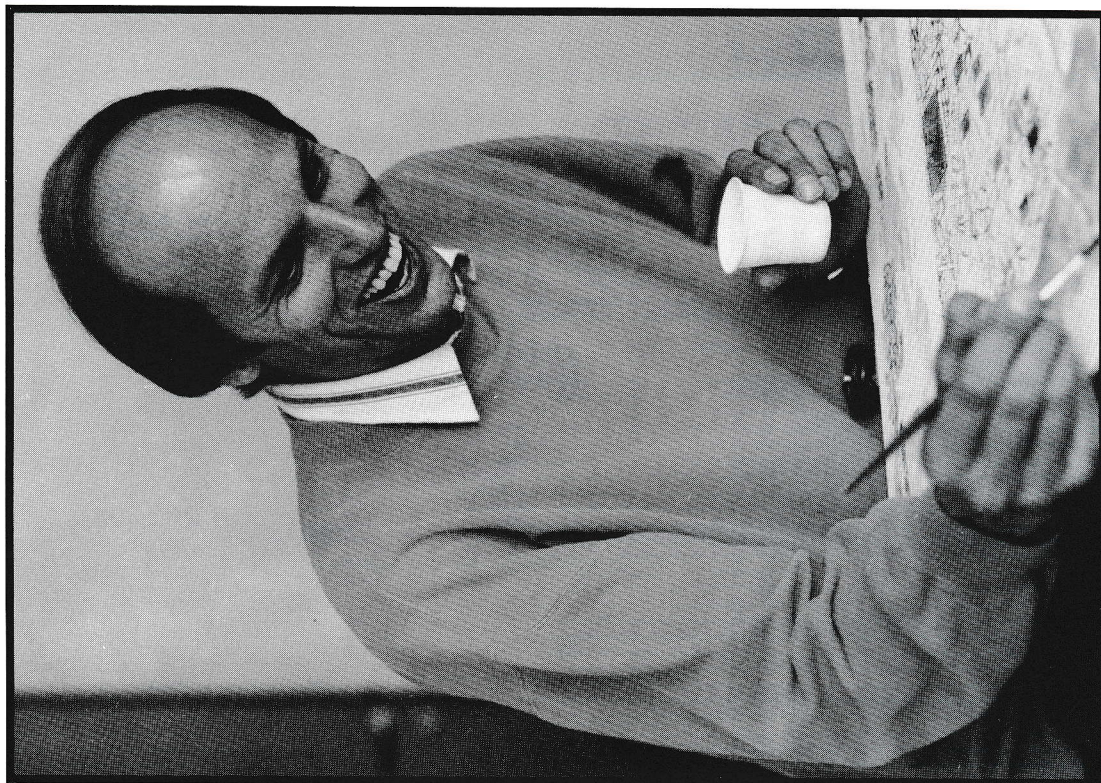
In memoriam

Det var tidigt i november när Seija ringde, dagen var dimmig och grå: – Hej, det är Seija. Jag har något hemskt att berätta. Staffan är död. Han dog här hemma i morse. Nyheten kom som ett klubbslag, och förett ögonblick var det som om allt i ens närhet, planer, arbete, banala vardagsbestyr, allt gled in i en dimma av överklighet. Den omedelbara chocken satt i några dagar, som en mental bedövning, sedan kom saknaden och en malande sorg.

Men naturligtvis känns det alltför överkligt, det är överkligt när en nära vän avlider, mitt i sin livsgärning, ännu ej fyrtio år fyllda. Det var ju så onödigt, det hade inte behövt hända.

Staffan hade många strängar på sin lyra, här kan jag inte omnämna dem alla, men bara ge några få personliga minnesglimtar ur ett liv som döden alltför tidigt bröt.

Hos oss i Förr och Nu är det naturligt att erinra om att Staffan fanns med i föreningen ända från början, och ingick i den arbetsgrupp som arbetade med provnumret under 1973 och 1974. Min vänskap med Staffan går tillbaka till denna tid och jag minns honom redan då som ett energiknippe av ovanliga mått; alltid full av entusiasm och arbetsglädje under våra

arbetsmöten i lokalerna på Herkulesgatan. Hjälpssam, idérisk, full av både humor och humör; det var mina första bestående intryck av Staffan.

Senare under sjuttio-talet ingick Staffan i föreningens styrelse och de uppgifter han därvid åtog sig utförde han samvetsgrant och med den självklara entusiasm som var hans adelsmärke. Jag tror att han var en av de flitigaste och mest verksamma prenumerantvärvarna i styrelsen vid denna tid. Han var outtröttlig i arbetet på att förankra tidskriften bland sina vänner runt om i landet. Det var också genom hans förmedling som Kaj Stuart-Beck redan tidigt knöts som illustratör till vår recensionsavdelning.

Kontakten med det löpande arbetet blev väl mer sporadisk när Staffan utträdde ur styrelsen i skarven mellan sjuttio- och åttiotal. Arkitekten och familjen slukade mer och mer av hans tid. Men vi minns alla att han dök upp på våra arbetsmöten, då det drog ihop sig till utskick, full av glöd för det gemensamma arbetet, full av såväl berömmande som kritiska och konstruktiva synpunkter på det nya numret. Han såg alltid fram mot dessa arbetsmöten och under våra privata träffar var det alltid senaste nytt från Förr och Nu-fronten som stod först på dagordningen.

Som arkitekt i föreningen svarade Staffan för många och uppskattade artiklar i tidningen om arkitektur, stadsplanering och byggnadshistoria. När det gällde arkitekten kom parollen om en Folkets kultur till uttryck i en pragmatisk, brukarorienterad arkitektur, där miljöhänsyn och hänsyn till lokala intressen och behov integrerades i den arkitektoniska helheten.

Men Staffan var inte bara arkitekt och Förr och Nu-aktivist, han var också hobbyfotograf, konstnär, sf-entusiast, spelkonstruktör, storslukare av skönlitteratur, John Lennon-fan och beundrare av Bertrand Russell. Han var något av en renässansmänniska i specialiseringens tidevarv.

Men, och det är som sådan jag främst vill minnas honom, först och sist var han vännen framför andra, en uthållig och helgjuten kamrat som aldrig svek, som alltid fanns till hands.

Vår vänskap tog sin början i trapphuset på Herkulesgatan, tidigt sjuttio-tal, i väntan på att kvällens arbetsmöte skulle börja. Den fortsatte sedan som ett intellektuellt och emotionellt äventyr. Den kom att innefatta livliga och bullersamma diskussioner på Blommensbergsvägen, Dalgränd, Molkomsbacken och Gillsåtragränd, promenader i snåblåsten på 5th Avenue, blåbärsplockning i Dalen, biobesök och kvällspromenader i sommar-Stockholm, "fotopromenader" i Hyde Park, Central Park och på Kurfurstendamm, simning i Daltjärn och stunder av mediativ stillhet på Coney Island.

Och nu är han borta; visst är det ofattbart och kränkande. Men i mitt minne ska han leva länge än, som ett föredöme och som den bästa av vänner.

Kent Begler

Den danske grafikern Aksel Jørgensen

av Eske K. Mathiesen

tärkvarter och industriförstäder. Dessa doftande svart-vita skildringar, som fick den tyska satir-tidningen *Simplicissimus* att önska sig hans medarbetarskap, förfaller att vara ur-bilder för det som senare fick etiketten "Social konst". De är oför-glömliga var och en. Kanske just för att de är så demonstrativa, kyliga, och det oavsett all den mänskliga värme och sociala medkänsla de är sprungna ur.

Lars Kærulf Møllers noggranna verk-förteckning ledsagas av tre texter: Aksel Jørgensens översikt över den moderna danska grafiken från 1929, Harald Rues på

många sätt utmärkta översikt över Jørgensens grafik från 1954 samt artikeln "Kampen mellan ljus och mörker" av Troels Andersen, chef för Silkeborgs konstmuseum. På museet finns Aksel Jørgensens efterlämnade material, bilder, stockarm.m.

Måtte denna fina bildbok bli en inspiration för konstnärer av idag i konsten att *närma sig verkligheten*. Det är inte någon enkel konst, och det handlar inte om att ansluta sig till paroller. Den kräver först och främst grundligt övervägande och experiment med bildernas innehåll för att fatta mera än enbart sig själv.

Aksel Jørgensen: *Det grafiske verk*. En fortegnelse ved Lars Kærulf Møller. Indledning og tekster af Aksel Jørgensen, Harald Rue og Troel Andersen. 176 s. Silkeborg Kunstmuseums Forlag 1989. ISBN 87-87932-23-7

Tänkermanpåmålarerna och grafikern Aksel Jørgensen (1883–1957) kommer man samtidigt att tänka på *Grafisk skole* vid Konstakademien i Köpenhamn. Som professor där mellan 1920 och 1953 skapade denne öppne och generöse man ett laboratorium för utvecklingen av den grafiska konsten. Det sammankopplas med namn som Palle Nielsen, Povl Christensen, Jane Muus, Dan Sterup-Hansen m.fl. Jørgensens talang som lärare är legendarisk, och som sådan är han inte helt olik en annan stor konstlärare, Kristian Zahrtmann, som enligt Johannes V. Jensen även han hade "elektrisk utstrålning".

På ett iögonfallande sätt genomströmmas även Jørgensens egen bildkonst av en pedagogisk och undersökande drift. Lärare, forskare och bildkonstnär är en. Det blir tydligt när man bläddrar igenom den illustrerade förteckning över hans s grafi-

ska verk, som utkommit på Silkeborgs konstmuseums förlag. Det är något estetiskt demonstrativt över Jørgensens verk, något ständigt prövande. Man har känslan av att kika över axeln på en stor lärare, som också är en stor konstnär, men inte en konstnär som stannat upp, nöjd med sin insats. Hans grafiska blad är arbetspapper, hur virtuosa och definitiva en del av dem än tycks vara. Några av bilderna är lika slutgiltiga som återvändsgränder. Det gäller t ex hans obehagligt heroiska illustrationer till Oehlenschlägers *Nordens Guder* från 1928. De väcker stridiga känslor, man fascinerar och känner motvilja. Man anstränger sig för att förstå – och ogillar. Man förstår – men man eggas av den gåtfullhet som finns där.

Mera tillgängliga är hans klassiska Munch-inspirerade träsnitt från början av seklet med motiv från Köpenhamns prole-

Tav'et. 1909

Porträtt av målaren Vilhelm Wils. 1908

Två människor/Kvinna i knät/En skål. 1908

Berättaren. Illustration till novell av V. Korolenko. 1914.

Två skådespelare/Full man/Man, som pryglar en kvinna. 1917

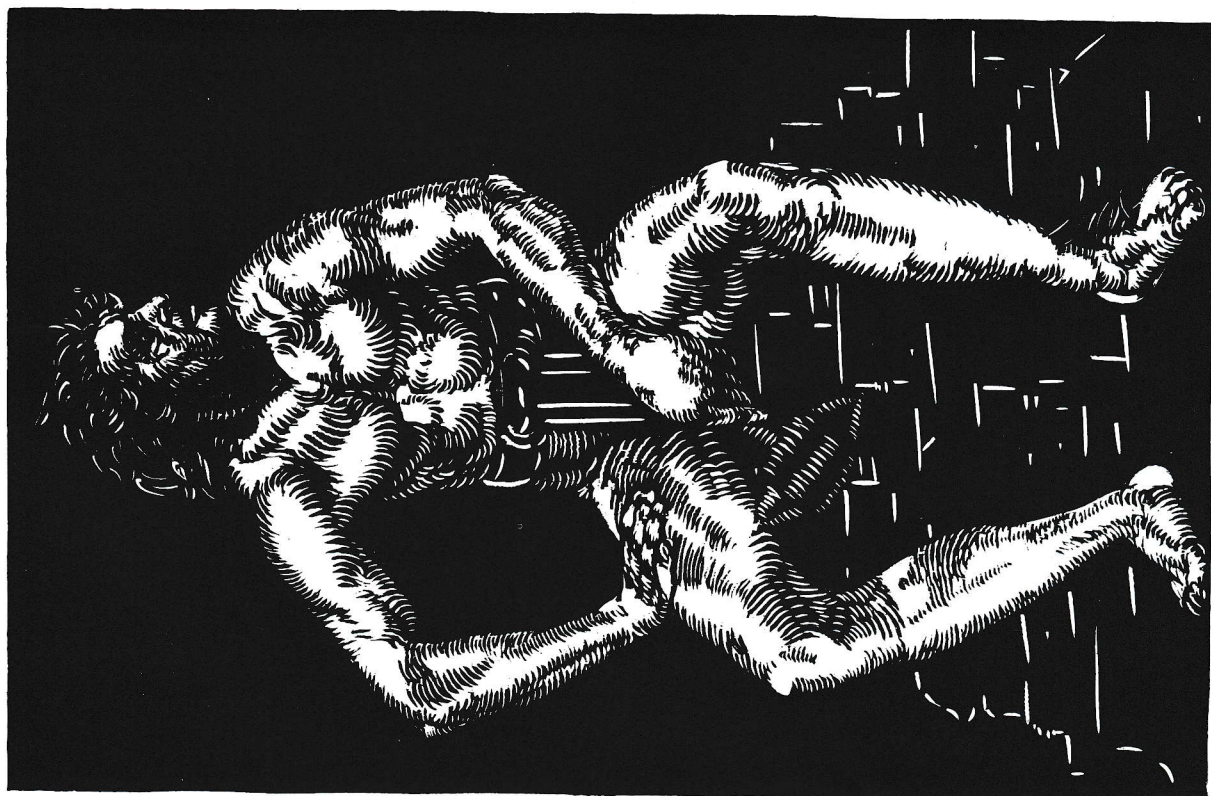
Blomsterbinderskan. 1909

Grosshandlare Chr. Tetzen-Lund. 1909

Ur" Nordens Guder"

Ur" Nordens Guder"

Självporträtt. 1953.

Gammalt hus i Köpenhamn. 1925

Ensamheten är som döden

Av Margareta Zetterström

kriget. Här rekapituleras ett mörkt kapitel i Frankrikes efterkrigshistoria. Förfärad beskriver Simone de Beauvoir sina landsmäns chauvinism och rasism, deras likgiltighet inför mord och tortyr, beskriver skammen över att som fransyska ändå vara delaktig i skändligheterna:

"Jag stod inte ut med den här skenligheten och likgiltigheten längre, med det här landet, med mig själv. Alla människor ute på gatan, både de som steg och samtyckte och de som struttade i allsammans, de var mördare, alla var skyldiga. Jag också. 'Jag är fransyska.' Orden fastnade i halsen på mig, som om jag bekände ett lyte. För miljoner män och kvinnor, åldringar och barn, var jag en syster till torterarna, mordbrännarna, dödspatrullerna, stryparna, plundrarna som svälte ut dem. Jag förtjänade deras hat eftersom jag kunde sova, skriva, njuta av en promenad eller en bok; de enda stunder då jag inte skändes var då jag inte längre kunde göra något av allt detta, då jag hellre ville vara blind än läsa, och hellre dö än lyssna på vad man sade, hellre död än veta vad jag visste. Det var som att bära på en sjukdom vars allvarigaste symptom är frånvaron av smärta."

Simone de Beauvoir känner sig landsflyktig i sitt eget land, får liksom under okkupationen svårt att skriva och börjar istället föra dagbok. Hon plågas av skuld men upplever befrielse så snart hon börjar delta i demonstrationerna till stöd för Algeriets frihet ("Ensamheten är som döden, och här i den varma kontakten med andra människor levde jag upp").

Kampen för Algeriets självständighet är

Över huvud taget spelar åldrandet och tidens flykt en stor roll i denna memoardel. Sartre arbetar sig hjärtsjuk och underblåser därmed Simones ångest ("Det enda både nya och viktiga som kan hända mig är olyckan. Antingen får jag se Sartre död, eller också dör jag före honom"). Hon skildrar öppenlydligt sorgen framför spegeln, sorgen över att där inte längre inte möta sitt " eget" ansikte, sorgen över att framtiden är stängd. Det är en sorg och förstelning som för hennes del bara släpper i skrivögonblicket ("Skapandet är ett äventyr, det är ungdom och frihet").

Simone de Beauvoir beskriver ett privilegierat liv som de flesta av oss bara kan föreställa sig i drömmen: frihet från hushållsbestyr, obegränsade möjligheter att resa, när och vart som helst. I *Världens gång* varvas de mer privata semesterresorna till Italien, Spanien och Grekland med politiska arbetsresor till Sovjet, Kina, Kuba och Brasilien. Men bokens tyngdpunkt ligger nog ändå — hur friska reseintyck en än må vara — i skildringen av Algeriet-

Världens gång, andra delen av Simone de Beauvoirs memoarbok *La force de choses*, startar vid femtiotalets början och löper fram till 1962, året för Algeriets självständighet. Liksom de tidigare delarna i självbiografien (*Enfamiljeflickas memoarer*, *De bästa åren*, *Världen öppnas*) är denna bok en krönika där litteratur och politik, tidshändelser och privatliv vävs samman, en krönika som även när den är som mest personlig har en stark filosofisk grundton, en grundton av existentialism.

I Världens gång är tiden kommen för Simone de Beauvoir att skörda sina litterära framgångar. Det andra könet gör internationell succé. Hon får Goncourt-priset för romanen *Les Mandarins* och blir en av Frankrikes ledande kulturpersonligheter. På det privata planet inleder hon, i ett försök att bromsa sitt åldrande, ett förhållande med den sjutton år yngre Claude Lanzmann. Men tiden går ej att hejda. Förhållandet tar slut efter några år och hon konstaterar bittert att ålderdomen redan installerat sig i hennes kropp.

inte bara en kamp mot kolonialismen, en kamp för ett annat folks frihet. Det är också en kamp för den franska demokratin, mot de fascistiska krafter som "förgiftat" den franska nationen. Att delta i denna kamp var heller inte ofarligt. På resa i Brasilien får Sartre och Simone brevlades veta att femtusén högerdemonstranter tåg upp för Champs Elysées ropande "Skjut Sartre!" Efter hemkomsten utsätts Sartres lägenhet för flera bombattentat. Dessa fascistiska hot skrämde dem ändå inte till tystnad. Simone de Beauvoir och Jean-Paul kunde aldrig tänka sig att vandra "den nya romanens" väg, in i elfenbenstornet. I en träffsäker karaktäristik talar Simone om "den nya romanens" monumentala tråkighet ("den tar bort saltet och glöden från livet, den tar bort språnget mot framtiden"). Det är en litteratur som ingenting säger, som maskerar frånvaron av innehåll med stilistiska konstgrepp, som av ointresse för verkligheten i stället tar "sig själv som ämne". För en sådan litteratur kan Simone de Beauvoir inte stå annat än främmande:

"När jag sätter mig vid skrivbordet", sade Nathalie Sarraute i Moskva, 'lämnar jag politiken, dagshändelserna och världen utanför dörren: jag blir en annan.' Hur kan en författare låta bli att satsa sig själv helt och hållet i denna sin viktigaste handling som är att skriva? Ett sådant stympande av skrivandet och jaget, en sådan flykt till det absolutas fantasibilder vitnar om en defaitism som motiverar vårt sjunkande anseende. Frankrike som en gång var subjekt är nu bara ett historiskt objekt: dess författare speglar förnedringen."

I bokens epilög slutligen känner sig Simone de Beauvoir förlåten att försvara sitt eget författarskap mot det patriarkatets kritiker som envisas med att betrakta alla kvinnliga författare som "andrahandsvarer, spegelbilder" i "det stora maskulina könets värld". Hon har själv flera gånger fått höra att hon ingenting skulle ha varit utan Sartre. Ja, det fanns t.o.m. sådana som hävdade att hon själv inte ens skrivit sina egna böcker. Så förnedrande, så oerhört kränkande, så typiskt för manssamhället! Även om Simone de Beauvoir på ett plan levde privilegierat hade hon, som andra kvinnliga intellektuella, många fördomar att kämpa mot:

"En kvinna som skriver i Frankrike måste utrusta sig med manliga attribut för att slåss. Speciellt i den ålder jag var då jag började få mina böcker utgivna. En mycket ung kvinna be-

handlas med lättsinnigt överseende. En gammal kvinna bugar man sig för. Men försök bara säga något sedan ni förlorat den första fräschören och ännu inte hunnit få ålderns patina — vilket skall!"

Genom att öppet och osentimentalt tala om sina svårigheter som kvinna i den litterära världen, om sin skräck för döden och åldrandet, om den gastkrämmande känslan av delaktighet under Algerietkriget ger Simone de Beauvoir — paradoxalt nog — andra kraft och mod. Hennes ord är sådana att de visar vägen ut ur depression och handlingsförlamning. Det är ord som befriar.

Simone de Beauvoir. VÄRLDENS GÅNG.
Övers. Kerstin Hallén. 480 s. AWE/Gebers 1989. Pris: ca 240:-.

ISBN 91-20-07664-9

Bokanmälningar

Illustrationer: Kaj Stuart-Beck

Före stormen!

STRINDBERGS BREV XVI. Maj 1907-12 juli 1908. Utgivna av Björn Meidal. Redaktionskommitté: Margareta Brundin, Karl-Åke Kärmell, Carl Reinhold Smedmark, Göran Söderström. Bonniers 1989. 366 s. Pris: ca 240:-.

ISBN 91-0-047659-5
STRINDBERGIANA, fjärde samlingen utgiven av Strindbergssällskapet. Medverkande: Lars Löfgren, Freddie Rokem, Hans-Göran Ekman, Egil Törnqvist, Birgitta Stene, Göran Stockenström, Magnus Ljunggren, Arne August Wyller, Barbro Ståhle Sjönell, Maj Dahlbäck, Sven Rinman. Atlantis 1989. 182 s.

ISBN 91-7486-849-7

Strindbergs brev är ofta korta, alltid snabbtänkta och synnerligen energiska. Björn Meidal noterar och kommenterar 444 brev från maj 1907 till juli 1908. Kronologiskt hör de hemma i en märklig mellanakt: efter *Götiska rummen* och *Svarta fanor*, under Intima teaterns och Blå böckernas period och före Strindbergsfejden.

Måndagen den 10 juni 1907 skriver Strindberg till Emil Schering i Tyskland: "Med *Svarta Fanor* står jag ensam på en sten i hafvet, med stjärnhimmeln över mig och samvetet inom. Jag har inga vänner mer, ingen hustru, och mitt sista barn har man stulit ifrån mig, det också."

Strindberg bekostar själv intima teaterns föreställningar. Han lånar ut möbler, lampor, en palm, en blåsbalg, ett överkast

från sin egen våning som rekvisita. Han lever ur hand i mun och måndag den 21 oktober tvingas han erbjuda *Ockulta Dagboken* till Bonniers: "Jag säljer den därför att jag i morgon innanklockan 12 måste ha 2.000 Kronor, eljes får jag exekution på boet..."

Onsdag den 29 januari året därpå har han besinnat sig något och skriver: "När jag kommit till eftertanke efter försäljningen av min intima Dagbok, känns det som om jag sålt mitt lik till anatomisalen. Låt mig därför göra ett utbyte!"

Strindbergs efterlämnade brevsörd är tillsammans med Björn Meidals korta kommentarer klagörande. På ett märkligt sätt når man som läsare bakom kulisserna och ser den obevekliga kampen.

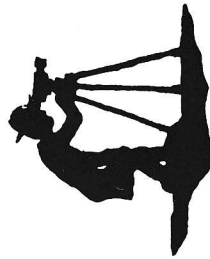
Många av breven är ställda till August Falk. De innehåller konkreta kommentarer och råd inför uppsättningar av pjäser på Intima Teatern. Breven har funnits tillgängliga tidigare men då i tillrättalagd form, eller som Meidal skriver om ett brev daterat den 11 februari 1908: "Brevet är liksom flera andra mot Falck kritiska brev inte återgivet vare sig i Strindberg och teatern (1918) eller i August Falck, *Fem år med Strindberg* (1935)."

Samtidigt som Strindberg under den här perioden blir alltmer isolerad kan man skönja den gigantiska kraftansamlingen som sker. På alla områden flyttar han fram sina positioner och placerar sig själv i främsta linjen. Han skriver: "Jag är trött efter 60 års hundlif, men endast trött på ett särskildt sätt, icke för arbete, som är min vilja, utan för sällskap, särskildt fremmande och dem som icke höra till mina regioner..."

Ideligen beställer Strindberg alltmer udda litteratur för att kunna fullfölja sitt projekt men till Saxon, som bett honom

om ett bidrag till Goodtemplarordens jultidning skriver Strindberg den 6 januari, också en måndag: "Att vara med och predika nykterhet, då jag bara är halfnykter, bjuder mig emot!"

Strindbergssällskapet har hunnit till sin fjärde samling av Strindbergiana. Där förtecknas bl a de senaste årens Strindbergforskning. Man får en vag känsla av svindel när man i Göran Stockenströms artikel om Strindberg i Amerika läser att det i USA i genomsnitt publiceras en bok vartannat år, samtidigt som sex vetenskapliga artiklar och en doktorsavhandling per år om Strindberg produceras.

I årets Strindbergiana är dock Magnus Ljunggrens artikel om Strindbergs betydelse för den ryske symbolistpoeten Alek-sandr Blok mest stimulerande. Där får vi följa Strindberg direkt ut i läsekretsen och se vilket oerhört genomslag hans verk får.

Ljunggren refererar Blok och skriver: "I augusti betonar Blok i ett brev till en vän att Strindberg står 'oss' så nära därför att han var beredd att mäta allt med de 'yttersta' måttstockarna utan att någonsin frukta för att bli löjlig. 'Inte med en livstum' gav han vika för estetisismen, när det verkligen gällde."

Lars André

Två omgångar "Harry och Moa"

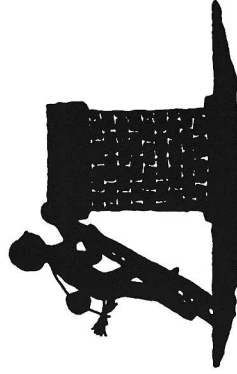
Ebba Witt-Brattström: SKRIFT OCH DRIFT I TREETIOTALET. 312 s. Norstedts 1988. Pris: ca 175:-, pocket ca 40:-

Inb ISBN 91-1-883422-1

Pocket ISBN 91-1-884181-3

Sonja Erfurth: HARRY MARTINSSONS 30-TAL. 255 s. Bonniers 1989. Pris: ca 165:-.

ISBN 91-0-047754-0.

framstår Moas och Harrys samliv som ett mor/sonförhållande (Harrys verkliga fast platoniska kärlek lär istället ha varit Karin Boye). Att Harry sökte en (ställföreträdande) mor är självklart efter läsning av några sidor ur *Nässlorna blommar*, och att Moa, efter att två av hennes söner drunknat, sökte en (färdigvuxen) son kan man också lätt förstå. Men moderskärleken är som allting annat: man kan lida såväl brist av den som av övermåta. Och det tycks — i tur och ordning — ha varit Harrys lott. Varför skulle han annars kalla sin fru för Moa Constrictor (en uppgift som jag inte kan påminna mig ha läst under Ebba Witt-Brattströms penna, konstigt nog) och tala om henne som "gestalten bakom mig"? Hans varaktigaste känsla för henne var nog en *tacksamhet* blandad med en viss skuld för otillräcklig uppskattning i gärning. Moa, å sin sida, var oförmögen att låta bli att utöva sitt förmyndarskap över Harry. Hennes liv präglades fullständigt av hennes starka vilja och karaktär. Trots alla svåra år passar henne knappast det stackars offrets roll. Vad hon än gjorde, sa eller skrev så var det med flit. Som skrivande kvinna ur folket var hon säkert född lite för tidigt men det gör henne också till pionjär. Det stora är aldrig lätt.

Litterärt har debatten oftast gällt vem som påverkade vem. Men är inte detta väl förenklat? Borde man inte hellre tala om *ömsesidig påverkan*? Sonja Erfurth understryker att om Moa fick hjälp av Harry med kompositionen och stilen i vissa böcker, så fick han i sin tur idéer av henne när han satte ihop reseböckerna. Samarbetet var nog lika lite smärtfritt som samlivet, men båda makarna tycks ändå ha stimulerat varandra. Frågan om den enas överlägsenhet är lika meningslös: så kan man inte resonera vad gäller konst. Det går

Under loppet av några månader kom två böcker ut med skilda uppfattningar om paret Martinssons samlevnad. Visserligen är Ebba Witt-Brattströms *Skrift och drift i trettiotalet* ägnad Moa och Sonja Erfurths nyutkomna *Harry Martinssons 30-tal* hennes make, men berörings- och jämförelsepunkter kan inte undvikas.

Ebba Witt-Brattströms bok är idérik — till övermåta. Sonja Erfurth håller sig närmare fakta — på gränsen till torrhet. Trogen sin rubrik lägger Witt-Brattström tonvikten på könslivet medan Erfurth lägger den på känslan och frågan är om hon inte ger en *sannare* bild. I hennes bok

inte att säga att *Aniara* är ett större konstverk än *Mor gifter sig*. Harry besatt större konstnärliga anlag men Moa ett starkare engagemang. Vilket är bäst? Moa lyckades inte binda fast Harry under deras samliv men *inför eftervärlden* är de faktiskt bundna till varandra. Om Harry vann under livet vann hon postumt.

Philippe Bouquet

Ulf Abel. IKONEN, BILDEN AV DET HELIGA. Ill. Gidlunds i samarbete med Nationalmuseum 1989. Ill. 121 s. Pris: ca 140:-.

ISBN 91-7844-122-6.

Ulf Abel beskriver i *Ikonen, bilden av det heliga*, kort och överskådligt den religiösa bakgrunden till ikonbildens innebörd. Han redogör för huvudargumenten i striden mellan ikonoduler och ikonoklasten — bildälskare och bildhatare — inom den ortodoxa kyrkan mellan 730 och 843.

Den segnande riktningen hävdade att det är först i och med tillgång till bilden som man kan fira den rätta trons triumf. Ikonen blir ett uppenbärande av det heliga: "Ty den vördnad vi visar ikonen förmedlas till förebilden. Och den som knäfaller för ikonen, knäfaller genom den för den avbildades väsen."

Avslutningsvis visar Abel hur man också kan tolka kyrkobyggnaden som en ikon.

Gunborg André

Göran Ahrne. BYRÅKRATIN OCH STATENS INREGRÄNSER. 218 s. Rabén & Sjögren. 1989. Pris: ca 170:-.

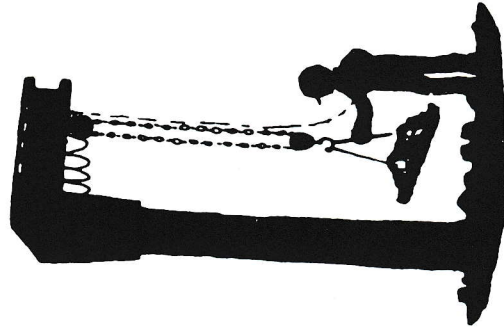
ISBN 91-29-59307-7.

Ahrne har det vällovliga syftet att fördjupa diskussionen om byråkrati. Men en trög inledning med utläggningar om företrädesvis utländska teoretiker kränger sig likt en alltför stor överrock över de följande återgivningarna av egna mer ordinära undersökningar tills slutligen en knapphändig analys utan koppling till inledningens vidlyftheter avslutar den akademiskt rituella kompositionen.

Ahrnes projekt landar efter tre års forskning med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet på ståndpunkten att byråkrati är institutionaliserade motsättningar, resultatet av underliggande konflikter och kompromisser utformade i en relativ maktbalans. "Det är ofta i mötet mellan politik och marknad de fenomen som uppfattas som byråkrati kan uppstå."

Det drar tyvärr ofta en ödslig och kall kuling mellan den teoretiska trenchcoaten och de enskilda fallstudierna i de samhällsvetenskapliga studierna.

Mats Miljand

Sören Bondesson. SENT PÅ FÖRMIDDAGEN. 152 s. Legenda 1989. Pris: ca 155:-.

ISBN 91-582-1425-9.

Bondesson debuterar med fem noveller som spänner från en mordhistoria vid seklets början till en berättelse om människosmuggling från dagens Iran till Sverige.

Samtliga berättelser rör sig runt någon typ av brott men det är inte frågan om kriminalnoveller. Brotten finns med som viktiga delar utan att vara det väsentligaste i berättelserna.

Men det är svårt att hitta någon röd tråd i och mellan de olika berättelserna. De historier som Bondesson valt att spinna sina noveller runt saknar helt enkelt allmänintresse. Visserligen händer det sakerns inget med sådan allmängiltighet att det känns intressant att läsa.

En fin beskrivning från en danskväll på landsbygden lyser över det övriga och visar att författaren i sina bästa stunder kan skriva.

Börje Löfgren

Albert W. Carlsson. MED MÅTT MÄTT. Svenska och utländska mått genom tiderna. 123 s. LT:s förlag 1989. Pris: ca 155:-.

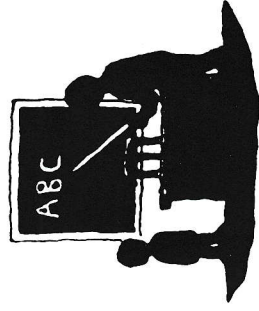
ISBN 91-36-02830-4.

En kortfattad ordbok över gamla mått och vikter, byggande på äldre, oftast tyska handböcker och ett sådant standardverk som Sam Owen Janssons *Måttordbok* från 1950. Förutom svenska mått behandlas danska, tyska, holländska, franska, spanska, portugisiska, antika och bibliska mått. Jämte sifferuppgifterna finns en mängd

kulturhistoriska noter.

En sådan här bok blir inte mer tillförlitlig än sina källor, och ibland blir man lite undrande över t.ex. de många decimalerna som ger en felaktig uppfattning av forntida måttnoggrannhet. Men det är en trevlig sammanställning av uppgifter som sällan finns i vanliga uppslagsböcker, användbar för korsordslösning och kulturhistorisk läsning tack vare registret. Forskare bör nog hänvisas till en kritisk läsning av de handböcker som räknas upp i litteraturlistan.

Göran Bäärnhielm

Adolfo Bioy Casares. MORELS UPPFINNING. Övers. Lasse Söderberg. Förord Jorge Luis Borges. 122 s. Bonniers 1989. Pris: ca 120:-.

ISBN 91-04-7561-5.

En bakelse är den här boken. Likanyttig ur näringsynpunkt, men herregud så läcker. En tunn bok satt i senilstorlek på bokstävorna, läst medan fåget kommer eller badvattnet kallnar, med sinna på vid gavel. En tunn historia lika utstofferad som en bröllopsårta, men någon gång måste man få glädja sitt hjärta och inte bara magen.

Anders Elvén

Paul Celan. LILALUFT. översättning och efterord av Anders Olsson och Håkan Rehnberg. 195 sid. Norstedts. 1989.

ISBN 91-1-891672-4.

Att skriva är att skrapa av sig ett stycke hud — och ge det vidare. Så avslutar översättarna det intressanta och klargörande efterordet till sin Celan-introduktion. Den i Paris boende, på tyska skrivande, rumänske juden Paul Celan hör till de poeter som främst uppmärksammas av andra poeter och på det sättet under lång tid haft en stor betydelse för den sena 1900-talslyrikens utveckling. Inflytande från Celan kan man till exempel finna hos Göran Sonnevius, som ju också översatt honom (*Fyra tyska poeter*, 1964).

Celans dikter är ett slags språkliga skulpturer, så förtätade att själva enkelheten tycks ohanterlig och obegriplig. Hans dikt är i en avgörande mening obrukbar och anti-ideologisk, konkluderas i efterordet. Utan tvivel uttrycker han en central europeisk erfarenhet.

Mats Miljand

DAGENS FORSKNING & MORGONDAGENS. 304 s. Författarförlaget 1989. Pris: ca 187:-.

ISBN 91-7054-592-8.

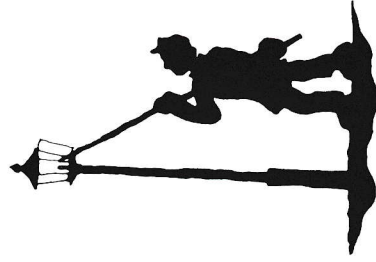
När 17 ledamöter av Kungliga Vetenskapsakademien beskriver sitt vetenskapsfält och samtidigt försöker se dess framtid gör de klokt i att inte titta för djupt i kristallkulan. De artiklar som vann hos mig sammanfattade en del av ett visst område och pekade på frågor som borde kunna besvaras före sekelskiftet.

Boken saknar inte målgrupp som det så

felaktigt antyds i inledningen. Stor behållning av de skiftande ämnena kan enbart den naturvetenskapligt skolade få, t.ex. har en av texterna inte översatts från engelskan.

Att läsa boken är som att återigen gå på gymnasiet då man under en och samma dag kunde läsa fysik, kemi, matematik och biologi — samtidigt tråkigt och roligt.

Nikiforos Papasikas

Ulla Ekh. SNÖÄNGEL. 112 sid. LTs förlag. 1989. Pris: ca 120 kr.

ISBN 91-36-02808-8.

Det är en trygg röst ur glesbygdens djupa som hörs i dessa dikter. I den inledande sviten, med tydliga självbiografiska drag, tecknar Ekh en uppväxt i femtiofyra varma och inlevelsefulla bilder. Den mellersta avdelningen tolkar den mörka sorgen och den dova vreden i det norrländska inölandet, som fått se så många inbyggare ge sig av: "Var människorna är/ vet alla... genom gräset/ grått i hösten/ rullar ett klot/ av

sorg". Den avslutande avdelningen består av kärleksdikter, vardagliga, sinnliga: "Åven dagar har sin lusta/ mitt på/ vi låser dörren..."

Landsbygden, det är den bortglömda, största biten av Sverige. Den har sin egen ton, sin egen rytm, sin egen dikt och sina egna uttolkare.

Mats Miljand

Nils Elvander (red.). FÖRHANDLINGSSYSTEM, INKOMSTPOLITIK OCH ARBETSKONFLIKTER INORDEN. 153 s. Norstedts förlag 1988. Pris: ca 230:-.

ISBN 91-1-887511-4.

1987 samlades i Sigtuna representanter för den samhällsvetenskapliga forskningen, för arbetsmarknadens parter och regeringarna i de nordiska länderna för att dryfta de frågor boktiteln anger. Huvuddelen av boken upptas av företrädare från de nordiska arbetsgivarföreningarna och landsorganisationerna som sakligt och stort redogör för situationen i respektive land. Något mer livfyllda är utskriften från de avslutande diskussionerna där man diskuterade utvecklingen mot alltmer decentraliserade förhandlingar, statlig inkomstopolitik och strejkrätt och stridsåtgärder i den offentliga sektorn.

Så mycket nytt kommer inte fram. I den utsträckning kommentarer förekommer rör det sig mer om allmänna erfarenhetsgrundade hypoteser, färgade av de organisationsintressen man företräder, än djupare analys. Forskarnas bidrag är marginella. Jag är ledsen att behöva konstatera det, men namnet Elvander brukar boga för lödigare verk.

Mats Miljand

Carlos Fuentes. HYDRANS HUVUD. Övers. Lennart Linder. Efterord av Knut Ahnlund. 317 s. Atlantis 1989 (orig. 1978). Pris: ca 210:-.

Fuentes har här skrivit en sorts thriller — möjligtvis för att slappna av efter storverket *Terra Nostra* — och romanen är därför betydligt mer lättmält än vad vi är vana vid. Bakgrunden är kriget om Mexicos oljefyndigheter med alla tillsatser av internationellt spionage, inrikes- och utrikesintriger, vackra falska kvinnor oftakladda som nunnor och mycket farliga, mordförsök på presidenter, kontra- och tripelpionage mm, mm. Det som sker på denna nivå är inte särskilt märkligt, någon gång pinsamt tillstylat.

Men Fuentes är Fuentes och det betyder att symboler spelar roll. Huvudpersonen plastikopereras och får nytt namn. Han vet inte vem han är. Dramat blir ett lyckspel kring hans förlorade identitet. Vem är hans fru? Det vet han inte. Inte läsaren heller. Vilka är fiender? Vilka vänner? Vad är

kärlek? En avslutande typisk replik: "Tror du att du är subjektiv? Du ger näring åt objektivitet. Eller tror du att du är objektiv? Du ger bara näring åt det subjektiva."

Staffan Humlebo

Göran Greider. PASOLINI I STOCKHOLM. 65 sid.

Bonniers. 1989. Pris: ca 140:-.

ISBN 91-0-047535-1.

Göran Greider debuterade 1981 med *Vid fönstret slår ensamheten ut*. Sedan följde *Motsång* 1986 och *Sjundenovemberdikter* 1987. I sin fjärde samling blandar Greider inom bokens fem avdelningar de lyriska sviterna med korta prosastycken som på ett fristående och självständigt sätt kommenterar och kompletterar lyriken. Det är ett lyckat grepp.

Motiviskt tar Greider avstamp i två citat från den italienske filmaren och poeten Pasolini:

"...genomneokapitalismen håller borgen garklassen på att bli 'mänsklig'"

"...där du trodde att staden tog slut, och där den istället börjar på nytt, en fiende..."

Det är första gången under 80-talet, som jag ser dessa frågor formulerade på nytt i svensk lyrik och Greider gör det på ett sätt som känns ungt, friskt och utvecklingsbart. Särskilt i titeldikten — som formar sig till en generationsdikt av samma slag, och med nästan samma hetta, som Alan Ginsbergs välkända *Howl* från 1956 — står hatkärleken till våra storstäder jämsides med den starka solidariteten med de

unga som idag växer upp "Under föroris-himlen: *urgammel, uppkastad jord och nygiuten betong*."

Här är världen liksom författaren hela tiden närvarande. Det är en konkret och språkligt medveten dikt om konkreta förhållanden och verkliga problem.

Härute har raserna, i tvättstugor och fritidsgårdar, ändå börjat samsas med varandra.

De rasistiska slagorden är trots allt beviset

på att processen är igång: under ett oerhört tryck

ska språken pressas samman, ord falla i glömska

och lämna rum åt nya, skrikande av brist på ursprung.

Greider har helt enkelt skrivit en intelligent bok om tillståndet i riket efter sju år med den tredje vägens politik. En bok att helhjärtat glädjas åt efter ett decennium av programmatiskt blodlös och nyrömantisk ung lyrik.

Mats Miljand

KG Hammarlund. PÅ HEMLIGA VÄGAR. Svensk-norsk kurirtrafik 1940-45. 132 s. Ordfront 1989.

ISBN 91-7324-321-3.

Sveriges "broderliga insatser" visavi grannen Norge under andra världskrigets tyska slagskugga är ett historiekapitel där det är omtvistat i vilka delar skam eller stolthet bör vidhäftas de olika aktörerna.

Hammarlunds framställning vilar både på grundvalen av omfattande arkivforskning samt intervjuer med fotfolket som var med under krigsåren. Tonvikten ligger på den organisatoriska uppbyggnaden och olika nyckelpersoners initiativ och uppgifter. Bokens senare del är mer marknära, i sina beskrivningar av kurirernas många vägar. Individuell idealitet och delar av det motstånd som trafiken fick utstå även på svensk sida skymtar fram.

Avslutningsvis görs en bitvis intressant, men ganska allmänt hållen värdering av de svensk-norska förbindelsernas betydelse.

Anders Tidström

Sven Ove Hansson. FRIHET, JÄMLIKHET, BRODERSKAP. Tre nyckelord till den politiska ideologin. 226 s. Tiden 1989. Pris: ca 177:-.

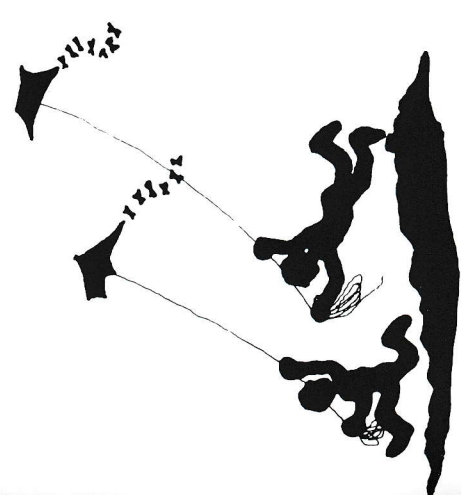
ISBN 91-550-3448-9

Sven Ove Hansson är en skribent som, på socialdemokratisk grund, bedriver ett politiskt, filosofiskt och idéhistoriskt författarskap. Detta är intressant eftersom socialdemokratisk politik oftast offentligt manifesterar sig i kommunalråds- och landstingsråds framträdanden i lokalpressen eller som statsrådsutspel i TV. Sven Ove Hansson har som skribent ambitionen att lyfta diskussionen en god bit ovanför denna nivå.

Vissa av hans skrifter har varit lysande. Den genomgång av vetenskapens argument och av kvasivetenskap som han utförde i *Vetenskap och ovetenskap* (1983) var grundläggande och borde studeras i skolorna. *Socialismen och industrisamhällets framtid* (1978) vill jag också hänföra till denna nivå. *Förklarade mysterier* (1986) var roande. Man kan göra en lång lista på goda böcker ur hans hand.

Men samtidigt är Sven Ove Hansson även partiarbetsare (s). Detta innebär att han även publicerat polemik av betydligt enklare slag, t.ex. genomgången *Folkpartiet — idéparti eller vindflöjel*. Man behöver ju inte vara folktoppartist för att dra på munnen åt detta. Det räcker med en smula humor och distans.

I *Frihet, jämlikhet och broderskap* vill Sven Ove Hansson, lagom till Franska Revolutionens 200 års jubileum, granska dessa paroller både från historisk och språkfilosofisk synvinkel. En del i boken är intressant, särskilt genomgången av jämlikhets- och broderskapsrollens historia i Frankrike och Sverige. I det senare fallet

kommer Sven Ove Hansson med nytt material! Men de språkfilosofiska utläggningarna är som i en del sämre avhandlingar. Småidéer upplåsta med notapparater. Och allt utmynnar förså i en tolkning farligt nära slutsatsen att dagens parti (s) i Sverige är den sanna historiska bäraren av parollen.

Det finns åskiltigt som skrivs i landet som är sämre, men Sven Ove Hansson kan förvisso skriva bättre och mer medryckande än han har gjort här.

Svante Svensson

Joseph Heller. SE BILDEN. Övers. Caj Lundgren. 358 s. Gedins 1988. Pris: ca 207:-.

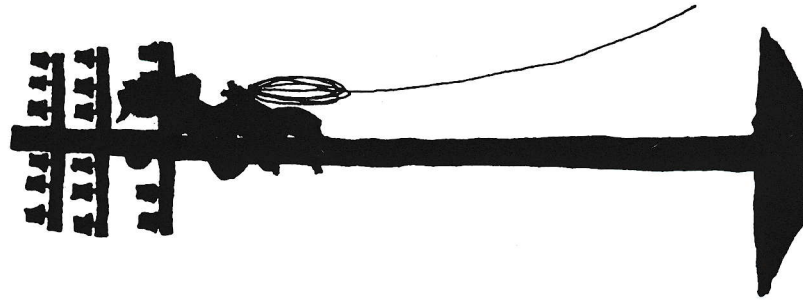
ISBN 91-7964-032-X.

Utgångspunkten för Joseph Hellers fun-deringar kring eviga samhälleliga och moraliska frågor är en tavla, närmare bestämt Rembrandts "Aristoteles betraktar en byst av Homeros", som finns att beskåda på Metropolitan Museum i New York. Tavlan öppnar vägen för snabba tidsmässiga och rumsliga förflyttningar mellan Rembrandts Holland och Sokrates Aten, men naturligtvis är det i lika hög grad vår tid som skärskådas, vilket sker i allegorisk form och genom korta kommentarer till de historiska skeenden som författaren beskriver. Heller visar här hur den konstnärliga friheten beskäres i en värld som präglas av realpolitik och ekonomiska intressen, men också hur individens trots personliga motgångar och undergång kan bli ett språkrör för godhet och sanning.

Heller är aldrig ointressant att läsa, men "Se bilden" inbjuder inte till sträckläsning

och förmår inte engagera på ett sätt som t.ex. *Moment* 22 gjorde en gång. Bidragande till detta är den essäistiska tekniken som medför att de olika tids- och handlingsplanen inte integreras på ett lyckat sätt. Slutprodukten blir därför tyvärr en splittrad, om än bitvis både rolig och spännande roman.

Ingemar Hedman

Klara Johansson. UR DAGBÖCKERNA. 209 s. Ellerströms 1989. Pris: ca 145:-.

Klara Johansson, en av våra finaste och mest skärpta litteraturkritiker, visar i dessa dagboksanteckningar hur man lever Det Estetiska Livet. En ytterst levande människa med utfall och infall, invektiv och

hyllningar — ibland i en enda dags upplevelser. Hon älskar Virginia Woolf, hon ratar Joyces Ulysses, hon slopar litteraturhistoriens vanliga periodindelning och hon hyllar stilen, för den är hjärtats stämma som förräder det innersta. Den estetiska livssynen är den enda religiöst hållbara, säger hon och vill gärna att Jesus hade en "estetisk lärjunge". Hade Jesus blick för landskapet och för folkhopens pittoreska effekt på Golgata? frågar hon sig.

Dagböckerna spänner från 1912 till 1946 och ger en gripande bild av en läsares utveckling.

Staffan Humlebo

Theodor Kallifatides. EN LÅNG DAG I ATHEN. 166 s. Bonniers 1989. Pris: ca 170 :-.

ISBN 91-0-047737-0.

Theodor Kallifatides berättar om sig själv, om sina båda hemländer, Sverige och Grekland, och om sin familj. Berättelsens ram är ett besök till Athen som Kallifatides gör för att tömma sin fars gravplats då den blivit för dyr att behålla, tre år efter faderns död.

Fast boken är inte berättelsen, den är de filosofiska betraktelserna som mina ögon är folkliga och inte det minsta rakt på sak. Kallifatides funderar över mycket skilda ting. Det som grep mig mest var tankarna om svenskheten och grekiskheten men främst beundran för fadern, folkskollärare och en stor man som levde i 95 år. Hans storhet fanns i det vardagliga; han kunde alla djur och växter vid namn och, viktigast, hans kärlek till barnen var alltid lika stor.

Nikiforos Papasikas

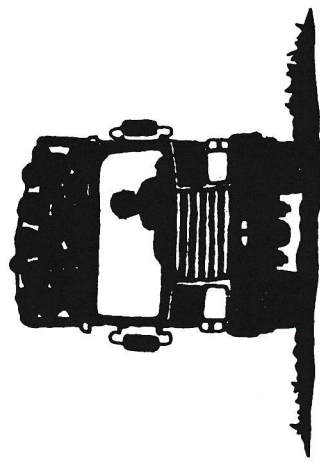
Robert Kangas. RÖTMÅNAD. 270 s. Norstedts 1989. Pris: ca 177:-.

ISBN 91-1-891102-1.

Ytterligare ett förslingsverk på temat "ung man med problem". Han skiter i allt, den värmländske bondsonen.

Fadern är sadist, och hamnar liksom brodern och modern på psyket. Ett svenskt nutidsöde — målat i mörka färger — som är alldeles för utdragen och långdrändig att läsa. Halva sidantalet hade räckt. Det hade också varit en fördel om de flesta "Vafan brorsan, vafan farsan, vafan morsan" hade rensats bort. Författaren borde ha fått hjälp av sin förlagsredaktör för att få fram den täta, spännande, psykologiska skildring som ändå finns dold i textmassorna.

Pelle Olsson

VAD ÄR UPPLYSNING? Immanuel Kant, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Moses Mendelssohn, Carl Göran Heidegren. Brutus Östling (red). Övers. Ulf Peter Hallberg, Richard Matz och Joachim Retzlaff. 77 s. Symposion Bokförlag 1989.

ISBN 91-7868-136-7.

Den viktigaste texten i denna volym är utan tvivel titelpussatsen som publicerades av Immanuel Kant i decembernumret av *Berlinische Monatsschrift* 1784. Artikeln var, i likhet med Moses Mendelssohns i samma tidskrift publicerade artikel, ett svar till teologen Johann Friedrich Zöllner som ett år tidigare hade beklagat sig över "den förvirring" som under namn av upplysning spritts bland människorna.

Brutus Östling har nu gett ut dessa artiklar tillsammans med ett par essäer av Habermas och Foucault som utgör sentida kommentarer. Till detta har Carl Göran Heidegren skrivit en förklarande idéhistorisk inledning.

Det intressanta med skriften är att Kant och Mendelssohn förefaller mycket mer moderna än Habermas och Foucault, som rentut sagt ger ett rätt manierat intryck. Kants friska försvar för yttrandefriheten och Mendelssohns ärliga borgerlighet ger ett långt mer äkta intryck än de sentida texterna. Heidegrens inledning är beskrivande och lärorik. Heder åt redaktören och översättarna!

Svante Svensson

Erland von Koch. MUSIK OCH MINNEN. Ill. med fotografier. 239 s. Författarförlaget 1989. Pris: ca 165 :-.

Memoarerna skildrar Erland von Kochs liv från barndomen fram till idag. Han har koncentrerat sig på det som rör honom själv och hans musik. Den som vill få en bild av hur samhället i stort utvecklats har inget att hämta i denna bok. Vi får följa hur Erland von Kochs viktigaste verk växte fram men också hur han långa tider såg sig tvungen att komponera filmmusik för att

få ihop till mat för dagen.

När von Koch dammar på sina vederskare och antagonistiser skräder han verkligen inte på orden. Måndagsgruppen, med tonsättare som Karl-Birger Blomdahl och Sven-Erik Bäck i spetsen, får ordentligt på pälsen. De utmålas som en makthungrig maffia som ville hålla tillbaka all annan musik än sin egen. Erland von Koch menar att gruppens inflytande präglade musikkulturen både i tidningar, press, radio och på olika skolor.

Detta är roligt att läsa och det känns friskt att Erland von Koch inte låtit tidens patina jämna ut gamla motsättningar. Striden mellan den musik han företräder, som tar avstamp i en folklig tradition, och den mer akademiska musiken pågår ju ännu och kommer med all säkerhet att fortsätta länge än.

En kompositionslista finns med i boken.
Börje Löfgren

Elfred Kumm. INDELT SOLDAT OCH ROTEBONDE. 251 s. LT:s förlag 1989. Pris: ca 215 :-.

ISBN 91-36-02822-3.

Detta är ett oförändrat nytryck av ett standardverk som kom ut 1949; välkommet eftersom det ofta efterfrågas på bibliotek av släkt- och hembygdsforskare.

Indelningsverket inrättades av Karl XI 1682 och upphävdes 1901. Boken ger en heltäckande skildring av soldatens liv och arbete i fredstid, i första hand under 1800-talet. Där finns kapitel om uniformen, om regementsmötena, om livet på roten och i soldattorpet, om soldatnamnen, som väl- lar släktforskar svårigheter, eftersom de följde torpet och inte personen.

Man får en ganska ljus, nästan idyllisk, bild; soldaterna hade det bättre ställt än torpare och legohjon. Men baksidorna förtogs inte: kroppsstraff, konflikter med rotebönderna, uttagning till hårt arbete som vid Göta Kanal, nöden under missväxtår, den avskedade soldatens bräckliga situation. Någon problemdiskussion finns inte; detta är en rejäl berättande framställning full av fakta och exempel.

Göran Bäärnhielm

Georges Lefebvre. 1789, FRANSKA REVOLUTIONENS BAKGRUND OCH ORSAKER. Övers. Claes Gripenberg. Fackgransk. Stefan Björklund. Ordfront 1988. Pris: ca 140 :-.

ISBN 91-7324-178-4.

Inför 150-årsjubileet 1939 skrev Georges Lefebvre sin korta men innehållsrika sammanfattning av bakgrunden till franska revolutionen. Ur den citerar jag:

"Utan trycket från folket skulle den konstituerade församlingen utan tvivel ha inskränkt den feodala regimen, men det är

blottad och försvagad av den tunga ersättningsplikten, och denna utveckling har den endast sig själv att tacka för. De franska bönderna befriade sig själva, och nationalförsamlingen hade bara att godkänna vad de redan hade genomfört."

Inga Gustafsson

Kristina Lugn. HUNDSTUNDEN. Kvinnlig bekännelselyrik. 63 sid. Alba 1989. Pris: ca 135 kr.

ISBN 91-7458-051-5.

Det är inte svårt att se i vilken tradition Kristina Lugn placerar sig. Det löper starka förbindelselinjer mellan Sonja Åkesson's diktning, t.ex. mellan den tjugosex-åriga äldre *Äktenskapsfrågan* (mer känd som *Vara vit mans slav*) och Kristina Lugns: *Upprorlustan*; den aggressiva, nästan desperata, attacken; den burleska, mar-drömsnära humorn. Men annat skiljer dem åt. Medan Åkesson befinner sig i en defnierbar verklighet, själv mitt i den svarta smärtan, står Lugn på något vis kyligt vid sidan om, som om hon inte riktigt vill göra de mer abstrakta kvinnoröster hon låter komma till tals till i sina egna; inte riktigt kännas vid de naivistiska drag hon behåller tar dem med. Författaren Lugn befinner sig någon annanstans än i textraderna och det minskar hennes möjligheter att övertyga.

Mats Miljand

Edvard Matz. RAMSBERG. Människor och miljöer i en Bergslagsbygd. Illustrerad med en mångfald foton och teckningar av skilda ursprung. 248 s. Carlssons 1989. Pris: ca 207 :-.

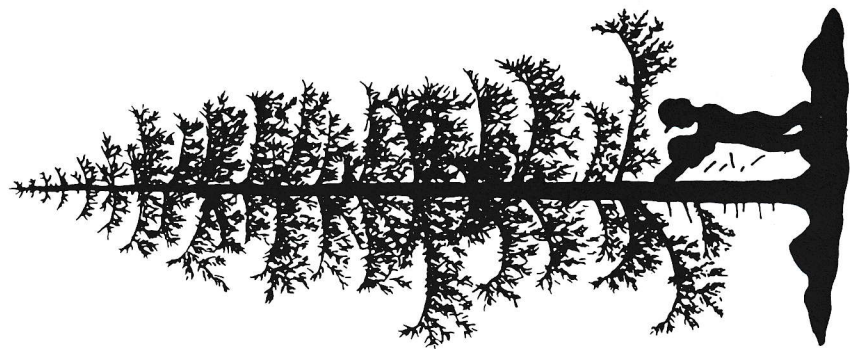
ISBN 91-7798-247-9.

Ramsbergs socken i Västmanlands bergslag har 400 år på nacken och det är en jubileumsbok som flutit ur TV-producenten Edvard Matz penna. De 400 åren speglas i ett brokigt kalejdoskop: tidiga bergsmän, den mytomspunne Lasse-Maja, sista björnjakten och rundmålning av miljöer under seklerna finns där. Nutida företelsor som håller liv i bygden finns också där. Helmer Linderholms bygdespel i Löa, spelmannsstämman och behandlingskollektiv för att resa storstadens unga narkoma-

ner på fötter är exempel på dessa nymodigheter i bergslagsbygden.

"Ramsberg" är en trevlig bok som trots sin speciella förankring kan läsas av alla som är allmänt intresserade av kulturhistorien i Bergslagen.

Anders Tidsröm

Zdenek Mlynar. MIN KAMRAT GOR-BATJOV. Övers. Mikael Dolfe. Efterord Richard Swartz. 151 s. Ordfront 1988. Pris: ca 110 :-.

ISBN 91-7324-306-X.

Den exiltjeckiske statsvetaren Zdenek Mlynar studerade under åren 1950-55 juridik i Moskva. I och för sig inte märkvärdigt om inte för att en av kurskamraterna var Mikhail Gorbatjov. De båda blev "goda vänner" och skulle alltså göra Mlynar särskilt lämplig att porträttera den nuvarande Sovjetledaren och hans politik. Här har samlats en rad artiklar från olika tidskrifter vilket tyvärr gör att man stöter på den ena upprepningen efter den andra. Det väsentliga hade kunnat komprimeras till en tredjedel.

Det enda av intresse blir den personliga skildringen av den unge Michail och i viss mån Mlynars historiska perspektiv, medan den politiska analysen är hopplöst föråldrad så här två år och en raserad Berlin-mur efteråt: "Läget i Östeuropa är alltså långt mindre gynnsamt än tidigare, det är riktigt. Men samtidigt kan vi notera en hel del positivt i Kina." (Mlynari intervju med Swartz)

Jag tror det är klokast att vara ytterst sparsam med köp av böcker med analyser av Östeuropa de närmaste fem-tio åren. Använd pengarna till att resa dit istället!

Jonas Hansbo

Francesco Petrarca. KÄRLEKSDIKTER i tolkning av Ingvar Björkeson. Inledning Bengt Holmqvist. 257 s. Natur och Kultur 1989. Pris: ca 185 :-.

ISBN 91-27-02085-1.

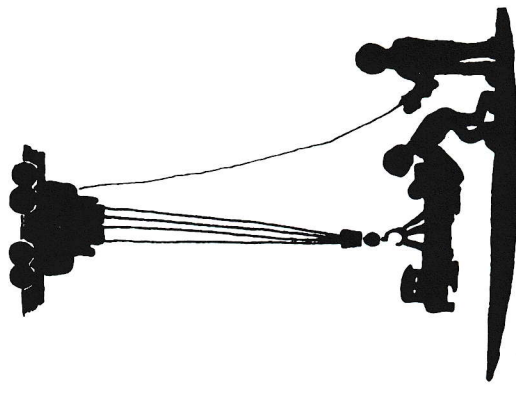
Francesco Petrarca (1304-1374) var, under sin livstid och under hela 1400-talet, känd som lärdomshumanist, kännare av den klassiska litteraturen, en författare som skrev sina verk på klingande latin. Från och med 1500-talet efterträdde dock i det allmänna medvetandet den latinske Pe-

trarca av den italienske. Hans dikter på folkspråket började, tack vare boktryckarkonsten, spridas både i och utanför Italien. Många dikter tonsattes och *Il Canzoniere*, som diktverket kallades, blev under flera sekler tongivande för europeisk kärlekslyrik.

Petrarca besjunger i sina dikter, de flesta sonetter, kärleken till Laura, kvinnan han skådade i en kyrka i Avignon en vårdag 1327, och sedan aldrig kunde glömma. Det är en ren och vacker poesi, klar och frisk som kallvatten men samtidigt full av lidelse och kval. Och det är en stor översättarbragd Ingvar Björkeson utfört när han nu till modern (och rimmad!) svenska översatt dessa italienska 1300-talsverser.

Läsglädjen blir dubbel stor i och med att förlaget låtit publicera den italienska originaltexten bredvid den svenska tolkningen. Voi ch'ascoltate in rime sparse il suono/di quei sospiri nudriva'l core... Ni som i dikterna jag samlat här/hör suckarna som närde mig den gången...

Margareta Zetterström

Peter Pohl. DE STORA PENSLARNAS LEK. III. av Pia Westbeck. 107 s. Alfabet 1989. Pris: ca 120 :-.

ISBN 91-7712-186-4

Peter Pohls sjätte bok sedan 1985. Morfar som snart ska dö berättar en poetisk saga på välkänt tema. Det Snusbruna Allvaret och Den Mörkgröna Plikten i kamp mot bl.a. De Ljusblå Förhoppningarna och Den Lila Förjusningen. Det är en fyndig lek med adjektiv. Lättläst leende och trevlig ungefär som ett barnprogram på TV. Personligen tycker jag det är intressantare att läsa om Gula Förtretligheter än om Glittriga Fnitter. Jag tror bokens läsekrets hamnar någonstans mitt emellan barn, ungdomar och vuxna utan att någon känner sig riktigt berörd.

Pelle Olsson.

Idries Shah. KARA KUSH. Övers. Gabriel Setterborg. 588 s. Bra Bok Högås 1986. Pris: ca 205 :-.

ISBN 91-7752-146-3

En afghansk "Rambo 3" i bokform. Steril och tråkig med kontrastlösa bilder i svart-vitt. Vi får lära oss lite afghanska ord och ordspråk (lokalfärg) och några ryska imperativ. Författaren tycks ha haft en vapenhandbok samt en historiebok liggande på skrivbordet, och ur dem serveras läsa-ren valda stycken. Inte ens striden och döden är mer upphetsande än ett styckningsschema i "Vår kokbok".

Ander Elvnäs

Roland Schütt. KÅDISBELLAN. 265 s. Norstedts 1989. Pris: ca 167 :-.

ISBN 91-1-892062-4.

Det här är en så uppsluppen berättelse att man nästan inte märker hur tragisk den är. Det roliga är inte bara hurtfriska poänger om en liten grabb i Vasastan på tjugotalet som gör slangbollar av kondomer och det sorgliga är inte bara att han är sängvårdare och får stryk av sin bror. Historien är betydligt djupare än så — under den glättiga ytan och det snabba berättartempot. Här finns livsvisdom, dokumentärskildringar av det gamla Stockholm, och överraskande porträtt, t.ex. av Chagall, Hinke Berggren och Ture Nerman. Om hälften av alla absurda episoder i den här självbiografen är sanna är det ett hisnande livsöde man får stifta bekantskap med.

Den 75-åriga romandebutanten Schütt måste betraktas som mycket lovande.

Pelle Olsson

Paolo Volponi. DEN HERTIGLIGA RIDÅN. Övers. Agneta Lundström. 280 s. Legenda 1989. Pris: ca 190 :-.

ISBN 91-582-1201-9.

Med *Den hertigliga ridån* presenteras Volponi för första gången på svenska. Romanen gavs ursprungligen ut i Italien vid mitten av sjuttioalet och tangerar intressanta frågeställningar som har med maktens väsen att göra och människornas sätt att förhålla sig till den. Berättelsen tar sin utgångspunkt i en dramatisk händelse i Italiens nutidshistoria: attentatet mot jordbruksbanken i Milano 1969. Den åldrande historikern Subissoni och hans livsledsagarinna Vivés, båda med politiskt förflutet under spanska republiken, är de mest levande gestalterna i romanen och genom dem speglar författaren den dramatiske italienska nutidshistorien. I en parallellhandling som skildrar ett kvarvarande, sönderfallande aristokratiskt Italien når författaren inte fram med texten till läsaren. Berättelsen tycks dröja kvar i ointressanta detaljer och människorna griper inte tag. Risker finns också att det andra motivet försvinner in i de bleknade minnernas dimma. Vem minns nu, mer än kalenderbitaren, så här långt efteråt attentatet i Milano?

Carl-Eric Johansson

Donald Woods. BIKO. Övers. Mikael Dolfe. 378 s. Forum 1988. Pris: ca 161 :-.

ISBN 91-37-09415-7.

Biko är en av de senaste böcker som jag någonsin försökt plöja mig igenom. Allt bygger mest på förhålls- och domstolsprotokoll. Sättet som texten är uppbyggd på får läsandet att känna som att slå huvudet mot en tegelvägg. Trots flera tröttande timmar med Biko så kan jag inte nämna något speciellt om handlingen. Biko är en dokumentär återgivning av händelserna ikring den sydafrikanske frihetskämpen Steve Bikos död efter ett förhör hos den sydafrikanska säkerhetspolisen, skriven av en av Steve Bikos nära vänner — journalisten Donald Woods, numera bosatt i Storbritannien.

I Bikos inledningsskede finns en kort historisk bakgrund till apartheidpolitiken.

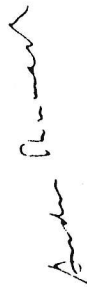
Verkligt intresserade skall kanske läsa Biko, men annars säger jag att Biko är den tråkigaste biografi som jag någonsin haft äran att vidröra.

HJÄLP BARN MED CANCER

Hur mycket framgång man än har i livet är det ändå hälsan som betyder mest. Den är en gåva som man kan visa sin tacksamhet för genom att underlätta för dem som är svårt sjuka. För barn med cancer är hälsa och liv en fråga om resurser. Vi borde alla hjälpa åt att skapa dem. Om inte vi friska ställer upp, vem skall då göra det? Köp Barncancerfondens märke du också! Det kostar 20 kronor och säljs bl.a. genom Husmodersföreningarna och scouterna.

ANNIKA HAGSTRÖM

ANDERS EHNMARK

DU KAN OCKSÅ HJÄLPA GENOM ETT BIDRAG
TILL BARNCANCERFONDEN PG 90 20 90-0